

A BELFÖLDI VÁNDORLÁS INTENZITÁSÁNAK ÉS TÉRBELI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSA MAGYARORSZÁGON 1960—1978 KÖZÖTT*

DARÓCZI ETA

Bevezetés

A vándorlások¹ összetett módon tükrözik és befolyásolják az általános társadalmi-gazdasági fejlődést, annak térbeli szerkezetét, és kifejezésre juttatják az egyének (családok) törekvéseit. Az objektív feltételek és a szubjektív indítékok nehezen kibogozható kölcsönös összefüggései közül jelen tanulmány a területi gazdasági fejlődésnek a vándorlások intenzitására és irányára gyakorolt hatását vizsgálja. Vitathatatlan, hogy ezzel az egyoldalú megközelítéssel nem lehet e fontos gazdasági és demográfiai folyamatok kapcsolatairól teljes képet alkotni. A vándorlások ugyanis visszahatnak, és maguk is jelentősen formálhatják a gazdaság térbeli szerkezetét. Ez akkor érvényesül erőteljesen, ha bizonyos területi egységek között tartósan kiegyensúlyozatlan a vándorlás². Nyilvánvaló, hogy például az aktív népesség és a munkaalkalmak közötti nagyobb területi összhang megteremtésében nemcsak a vidék iparosítása, hanem az onnan való elvándorlás is szerepet játszott. Hasonlóképpen, a mezőgazdasági jövedelmek nemcsak a mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelése révén érhatték el az ipari szintet, hanem mert lényegesen csökkent az agrárnépesség. Ennek a folyamatnak szintén részvevője volt a migráció. Ismeretes továbbá, hogy bár a gyors ütemű és tömeges Budapestre áramlás enyhítette az ottani munkaerőhiányt, ugyanakkor fokozta a lakásellátás területi feszültségeit. A helyzet társadalmilag kritikussá vált, és válaszképpen 1962-től hatósági eszközökkel korlátozzák a fővárosba költözést. A migráció külső feltételei tehát folyton változnak, és ezek alakításában, közvetve vagy közvetlenül, maga a vándorlás is részt vesz.

Mindezek előrebocsátása a következő elemzés korlátaira kívánta felhívni a figyelmet, hangsúlyozva, hogy azok szem előtt tartásával

* A tanulmány a Társadalomtudományi Kutatást és Dokumentációt Koordináló Európai Központ (Bécsi Központ) „A városnövekedés költségei” c. nemzetközi összehasonlító kutatásának „Városrendszerek” munkacsoportja keretében készült.

az eredmények megfelelően értelmezhetők, és remélhetőleg használhatók a területi kutatással és tervezéssel foglalkozók valamint a demográfusok munkájában.

A hazai vándorlások időbeli változásának és területi jellemzőinek vizsgálata a következő alapfeltevésekből kiindulva történik:

- a területi különbségek mibenléte és a vándorlási okok szerkezete egymással összefügg, és jellemző a társadalmi-gazdasági fejlődés adott szakaszára;
- az iparosítás kezdeti, „eredeti felhalmozó” szakaszát követően a területi különbségek a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan csökkennek³, legalábbis az életkörülményeket *közvetlenül* befolyásoló tényezők (jövedelem, lakás, szolgáltatások) szempontjából;
- minél nagyobbak egy adott időszakban meghatározó vándorlási ok tekintetében a területi különbségek, annál nagyobb mértékű, annál kiegyensúlyozatlanabb és annál hosszabb távú a vándorlás és fordítva⁴;
- a kisebb és nagyobb területi egységek szintjén tapasztalt különbségek ugyanazon periódusban egymással ellentétesen is alakulhatnak (például a települések között növekedhetnek míg a régiók között csökkennek), ami kihat a vándorlási távolságokra;
- nemcsak a gazdasági fejlettség, hanem a fejlődés üteme is összefüggésbe hozható a vándorlások gyakoriságával: gyorsabb gazdasági növekedéssel hamarabb átalakítható a korábbi térszerkezet, de ez a fejlődés jellegétől függően eredményezheti a területi különbségek csökkenését (ami mérsékli a vándorlásokat) vagy növekedését (ami a migráció fokozásával jár);
- az, hogy a gazdasági növekedés a területi különbségeket csökkenti vagy növeli, történelmi távlatokban a társadalmi berendezkedéstől, azon belül pedig az adott társadalmi rendszer termelőerői fejlettségi és fejlődési jellemzőitől és a fejlesztési politika célkitűzéseitől függ. A fejlődés időbeni és térbeni egyenlőtlenségéből következik szakaszossága. Egy felhalmozó, megalapozó szakaszban (például a szocializmus anyagi bázisának kiépítése idején) vagy a termelőerők alapvető átalakulásakor (például automatizálás) a dinamizmust képviselő tényezők egy ideig térben erősen koncentráltan fordulnak elő. Egy következő periódusban a dinamikát éppen az újdonságok elterjesztése szolgálja, miáltal a kezdeti területi egyenlőtlenség csökken.⁵ Az egészséges kibontakozást természetesen az időközben fellépő gazdasági nehézségek (például egy energiaválság) megakaszthatják, sőt várható, hogy egy gazdasági visszaesést a területi különbségek növekedése kísérjen, mivel az erőforrások beszűkülését koncentráltabb felhasználással igyekeznek ellensúlyozni⁶;
- a területi különbségek kialakulása, enyhülése, újramegaképzése a fejlődés velejárója, vagyis se nem jó, se nem rossz.

Ugyanez vonatkozik a migrációra. Mértékük, irányuk csak a társadalmi haladás és a személyiségfejlődés követelményei szempontjából ítélnélhető meg, figyelembe véve a pozitív és a negatív hatásokat. Az összefüggések bonyolultsága miatt nem valószínű, hogy akár egyetlen fejlődési szakaszra vonatkozóan is meg lehetne állapítani a területi különbségek vagy a migráció minden igényt kielégítő optimális mértékét⁷. Kritikussá váló társadalmi feszültségek azonban, például az elnéptelenedés vagy a krónikus lakáshiány, amelyeket többek között az alapvető infrastrukturális hálózat térbeli egyenlensége idéz elő, rámutatnak a migráció és a területi szerkezet változtatást igénylő jellemzőire. Általában elmondható, hogy a statikus területi struktúra, amelyben az *azonos jellegű* különbségek folyamatosan újratermelődnek, a területek közötti áramlások tartósan egyirányúak, majd végső esetben megfordíthatatlanná válnak, korlátozza a gazdaság és a társadalom mozgékony-ságát, fejlődőképességét.

A vándorlások időbeni alakulása

A vándorlások gyakorisága hazánkban az elmúlt húsz év alatt jelentősen csökkent (I. ábra)⁸. A hatvanas évek elején az állandó és az ideiglenes^a vándorlások együttesen átlagosan évente 929 ezer személyt, a lakosság 9,2 százalékát érintették, míg 1975 és 1978 között 577 ezer főt, a népesség 5,4 százalékát. Az állandó és az ideiglenes vándorlások visszaesésének üteme hasonló volt, így százalékos megoszlásuk lényegében változatlan maradt, az ideiglenes vándorlások teszik ki a kettő összegének csaknem kétharmadát.

A munkával kapcsolatos településközi vándorlások csökkentek a legnagyobb mértékben, az 1960-as 305,6 ezer főről 1978-ban 186,0 ezer főre^b. Az utóbbi évek e tendencia változását mutatják, legalábbis az állandó vándorlások tekintetében. 1975 és 1978 között a munkavállalás miatti állandó vándorlások száma és aránya is növekedett, az 1970—74 évek évi átlagos 69 ezer főjéről 72 ezer főre, illetve 42,0 százalékról 45,7 százalékra (a családtagok nélkül számolva). A változás egyik oka abban lehet, hogy ugyanezen idő alatt a korábbinál gyorsabban csökkent a munkavégzés miatti *ideiglenes* migráció, vagyis aki munkavállalás miatt vándorol, egyre inkább olyan helyre költözik, ahol állandó lakást is talál. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy hosszabb időszakot tekintve a statisztikában megkülönböztetett *valamennyi* vándorlási célcsoport tekintetében csökkent a migráció. Ez arra enged következtetni, hogy a vándorlás igen érzékenyen és komplex módon reagál a területi különbségek változásaira. Az egyének (családok) vándorlási döntéseit általában több ok és cél motíválja. A célok és az okok összefüggnek egymással, és esetenként a közvetett ok fontosabb lehet, mint a közvetlen. Valószínű például,

^a Az ideiglenes visszavándorlásokkal együtt.

^b Az ideiglenes visszavándorlások nélkül.

hogy sok, munkahelyváltoztatást célként megjelölő család azért is vándorol, mert az új munkaadó segítségével könnyebben jut majd lakáshoz, vagy mert az új helyen jobbak a gyermekek taníttatásának lehetőségei⁹. Azt is figyelembe kell venni, hogy a vándorlások gyakorisága az életkörülmények területi eltérésein kívül más jellemzőkkel is összefüggést mutat. A gazdasági fejlődés munkahelyet bővítő vagy munkaerőt megtakarító jellege — nálunk az iparfejlődés extenzív szakaszának lezárulása — hatással van a migráció intenzitására. Nyilvánvaló továbbá, hogy a zsugorodó családlétszám bizonyos mértékben felelős a családtagok vándorlók közötti arányának erőteljes visszaeséséért. Hasznos ezért az aktív (a családfő elhatározásából eredő) vándorlásokat elkülönítetten is vizsgálni, amiből egyértelműen kitűnik a gazdasági motívumok változatlan elsőbbsége. Ilyen alapon számolva az állandó vándorlásoknak csaknem a felét, az ideiglenes vándorlásoknak nem egészen a kétharmadát a munkavállalás miatti migráció teszi ki. Ezt alátámasztja a vándorlások irányának alakulása, amely világosan megfelel az érintett területek között fennálló gazdasági különbségeknek, valamint a vándorlók korstruktúrája.

A hetvenes évek második felében a gazdasági növekedés üteme lelassult, és ez megtorpanást eredményezett a területi különbségek mérséklődésének és ezzel kapcsolatban a vándorlások csökkenésének folyamatában. E megállapítás kifejtését és statisztikai alátámasztását szolgálja a következő elemzés, amely *csak az állandó vándorlásokra* vonatkozik¹⁰.

A közigazgatási településcsoportok állandó vándorlási jellemzőinek időbeni alakulása

Az állandó vándorlások gyakorisága 1960 és 1967 között mérsékelten, 1967 és 1975 között erőteljesebben csökkent, míg 1975 és 1978 között 21—22 ezrelékes szinten maradt (I. ábra). Más kelet-európai szocialista országban is tapasztalható, hogy az állandó vándorlások rátája az elmúlt 30 év alatt lényegesen csökkent, éves szinten a népesség 20—25 ezrelékét kitevő érték felé konvergál, és valószínűleg megállapodik ezen a szinten. Természetesen jelentős különbségek vannak e folyamat jellemzőit illetően az egyes országok között, de mindegyiküknél szoros összefüggés tapasztalható a területi mobilitás mérséklődése és a népesség társadalmi-gazdasági átrétegződése között (Compton, P. A. 1976). A közigazgatási településcsoportok¹¹ vándorlási jellemzőinek időbeni változása Magyarországon jól tükrözi társadalmi-gazdasági helyzetünk és fejlődésünk bizonyos sajátos vonásait.

A területi mobilitás viszonylag magas szintje 1960 és 1965 között alapvetően annak tudható be, hogy ezen időszak alatt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma körülbelül félmillióval csökkent, az ipari foglalkoztatottak száma pedig körülbelül negyedmillióval nőtt (IV. ábra). A vándorlások *irányában* a leglényegesebb vál-

tozást a Budapestre költözések számának és gyakoriságának rohamos csökkenése jelentette, ami egyenes következménye volt az 1962-ben bevezetett hatósági korlátozásoknak. A többi irányban a vándorlások gyakorisága nem, vagy alig csökkent (II/b ábra). A főváros (állandó) vándorlási nyeresége a felére esett vissza: 1960-ban 25,7 ezer főt, 1964-ben 12,9 ezer főt tett ki. A többi város vándorlási többlete csak kismértékben növekedett, következésképpen ugyanezen időszak alatt a községek állandó vándorlási vesztesége évi 52,3 ezer főről 40,8 ezer főre mérséklődött. A II/a ábra szemléletesen érzékelteti, hogy a hatvanas évek elején a községek elvándorlási görbéje a főváros bevándorlási görbéjével halad csaknem párhuzamosan. Ebben az időszakban azok, akik Budapesten szándékoztak, de ott nem tudtak letelepedni, inkább a környező településekbe, mintsem más városokba költöztek, hiszen az utóbbiak messze nem tudtak a fővárosban kínáltakhoz hasonló munkalehetőségeket nyújtani.

A hatvanas évek második felében a Budapestre vándorlás csökkenő tendenciája kisebb ütemben folytatódott, de ugyanakkor jelentősen visszaesett az állandó el- és bevándorlások rátája mind a többi város, mind a községek esetében. A hatvanas évek végét tehát a vándorlások *minden irányú* lényeges csökkenése jellemezte. Budapest és a többi város migrációs nyeresége tovább kisebbedett, miáltal a községek vesztesége csökkent, 1969-ben érte el minimumát (III. ábra). Ennek alapvető oka abban kereshető, hogy 1966 és 1969 között a mezőgazdasági aktív keresők száma alig csökkent, továbbá ezeket az éveket viszonylag magas gazdasági növekedési ütem valamint a gazdaságirányítás és fejlesztés decentralizálására irányuló törekvések fémjelezték.

Fontos változásokat hozott az *1969-et követő néhány év*, amikor az ipari foglalkoztatottak számának gyors emelkedése megállt. A mezőgazdasági népesség csökkenése azonban meggyorsult, és így 1969 és 1974 között a községek elvándorlási rátája változatlan szinten maradt (II/b ábra). Az állandó vándorlásból eredő veszteségük lényegesen megnőtt, emiatt 1970-ben 34,2 ezer fővel, 1975-ben pedig már 45,8 ezer fővel csökkent a népességük. Ebben az időben viszont e veszteség körülbelül négyötöde a Budapesten kívüli városok lakóinak számát gyarapította. 1972 fordulópontnak tekinthető, részben azért, mert a főváros vándorlási nyeresége ekkor volt a legkisebb, de főleg azért, mert ettől az évtől kezdve egészen 1975-ig a községek az állandó vándorlás révén gyorsuló ütemben veszítették, míg a vidéki városok egyre gyorsabban növelték népességüket (III. ábra). Az 1971—72-ben hozott gazdaságpolitikai döntések fontos szerepet játszottak a folyamat elindításában. Ennek keretén belül került elfogadásra az Országos Településhálózatfejlesztési Koncepció, amely a városok fejlesztésére koncentrált, továbbá megemelték a kiemelt népgazdasági (főleg ipari) beruházásoknak nyújtott állami támogatást, ugyanakkor viszonylag kevesebb központi forrás jutott mezőgazdasági célokra, ami érzékenyen érintette a háztáji gazdaságokat is.

1975-ben ismét változott a helyzet. Az iparban foglalkoztatottak száma elérte maximumát, és azóta egyenletesen csökken, míg a mezőgazdasági keresők számának csökkenő tendenciája gyakorlatilag megállt. Az állandó vándorlások együttes gyakorisága tulajdonképpen elérte a más kelet-európai szocialista országokban tapasztalt minimális értéket. Itt sem hagyható figyelmen kívül, hogy a hetvenes évek közepén is fontos gazdaságpolitikai döntések születtek. Az iparfejlesztési politikában nagyobb hangsúlyt kapott a termelés hatékonysága és a termékek nemzetközi versenyképessége, mint az üzemek mérete. Ami pedig a mezőgazdaságot illeti, magasabb felvásárlási árak, hitelek stb. szolgálták a termelők érdekeltségének fokozását, és egyértelművé vált a háztáji gazdaságok támogatásának szükségessége. A mezőgazdasági nagyüzemek jelentősen megnövekedett nem mezőgazdasági tevékenysége ugyanakkor bővítette a vidéken élők munka- és jövedelemszerzési lehetőségeit. A községek el- és bevándorlási rátái határozottan csökkentek, s bár veszteségeik fokozódtak, ennek mértéke sokkal kisebb volt, mint a megelőző években. A vidéki városok tovább növelték a fővárossal szembeni előnyüket az állandó vándorlási többlet tekintetében. Ezek az egyidejű tendenciák azt mutatják, hogy a decentralizáció folyamata folytatódik a városhálózaton belül, de a városok és községek viszonyában nincs jelen. A községek életképességének megtartása érdekében lényeges javulásra van szükség az infrastrukturális ellátásuk területén valamint a városokkal való közlekedési és hírközlési kapcsolataikban.

A vándormozgalom és a területi gazdasági fejlődés összefüggései

A gazdaság fejlődési üteme és a vándorlások gyakoriságának változása közötti összefüggés hazánkban a vizsgált időszakban úgy alakult, hogy lassabb nemzeti jövedelemnövekedés idején a migráció alig, gyorsabb növekedési periódusban viszont ugrásszerűen csökkent (2. tábla). A nemzeti jövedelem tudniillik mindvégig nőtt, a vándorlások pedig csaknem minden évben csökkentek. A kettő közötti kapcsolatot, az előzetes feltételezés szerint a területi különbségek közvetítik. Meg kell vizsgálni tehát, hogy gazdasági fejlettségünk időről időre emelkedő szintje eredményezte-e a területi különbségek tényleges csökkenését, továbbá, a lassabb vagy a gyorsabb növekedési ütem szolgálta-e jobban a területrészek egymáshoz való közeledését. Nyilvánvaló, hogy az első kérdésre pozitív választ remélünk, a másodikra pedig a vándorlási adatok alapján az a válasz valószínű, hogy az erősebb tempó a térbeli kiegyenlítődést inkább segítette, mint a gyengébb.

Mivel a gazdasági indíttatású vándorlások domináltak az időszak egésze folyamán, legfontosabbnak annak vizsgálata tekinthető, hogyan változtak a munkalehetőségek és a jövedelmek területi különbségei. Három mutató elemzésére került sor. A célnak leginkább a szocialista iparban foglalkoztatottak 10 000 lakosra jutó száma és az egy főre jutó személyes rendelkezésű jövedelem adatai feleltek meg. Annak érdekében azonban, hogy az ellátás is kifejezésre jus-

son valamilyen módon, kiegészítésül megfigyeltem az egy főre jutó összes kiskereskedelmi eladási forgalom értékeit. A területi eltérések mérésére a szóródás mutatószámait használtam, az időbeni és a különféle mértékegységek közötti összehasonlíthatóságot a relatív szórási mutatója biztosítja.

A szóródás terjedelme természetesen nagy mértékben függ a területi bontás jellegétől és részletességétől. Első lépésben a leggyakoribb, a leghagyományosabb tagolást alkalmaztam, amely szerint az ország húsz területi egységre (19 megye és a főváros) oszlik (3. tábla). Ebben a mélységben, mindhárom vizsgált mutató szerint, az elmúlt 13, 15 illetve 18 év alatt nagyjából a felére csökkentek a területi különbségek. A hatvanas és a hetvenes évek tehát egyértelműen olyan fejlődési periódust jelentettek hazánkban, amikor is — a felszabadulást követő évek alapvető, bizonyos térbeli aránytalanságokat megtartó, esetenként növelő jellegével ellentétben¹² — a gazdasági növekedés a regionális kiegyenlítődésként irányában hatott, és ez kétséget kizáróan ösztönözte a hosszabb távú (megyék közötti) migráció lanyhulását.

A leggyorsabb közeledés az ipari munkahelyekkel való ellátottság területén történt, a vidéki iparosítási program jogos büszkeségére. Mindemellett még 1978-ban is itt voltak a legerősebbek a megyék közötti differenciák. Az egy főre jutó kiskereskedelmi forgalom eltérései kisebbek, viszont 18 év alatt sem csökkentek olyan mértékben, mint az iparosodottságéi 13 év alatt. A személyes jövedelmi mutatók szórása már 1962-ben is viszonylag alacsony volt, és 1977-re tovább, több mint a felére, pontosabban 45,3 százalékra csökkent. (Ebben szerepet játszott az ipari és a mezőgazdasági jövedelmek közötti kiegyenlítődésként is.¹³) Ez a tény indokolja legközvetlenebbül a gazdasági célú vándorlások erőteljes visszaesését.

A bevezetőben szó volt arról, hogy a kisebb és a nagyobb területi egységek szintjén mért differenciák különbözőképpen alakulhatnak. A rövidebb távú településközi migráció változását nem annyira a megyei, hanem inkább a város és a falu közötti eltérések motiválják. A regionális különbségek eredményes lefaragása következtében hangsúlyosabban mutatkoznak meg, és nagyobb figyelmet kívánnak a településcsoportok közötti eltérések.¹⁴ Ennek illusztrálására az Országos Településhálózatfejlesztési Koncepciónak megfelelő *hierarchikus csoportok* közötti szórások időbeni alakulását vizsgáltam az iparosodottság és a kiskereskedelmi forgalom fentiekben bevezetett mutatói alapján (4. tábla). Jövedelmi adatok ebben a részletezésben sajnos nem állnak rendelkezésre.

A településcsoportos felosztással nem összefüggő területek között, hanem a földrajzi elhelyezkedéstől elvonatkoztatva, funkcionálisan tagolt (absztrakt) térben vizsgáljuk a különbségek változását. A relatív szórások nagysága számszerűen mutatja azt a nyilvánvalóan szükségszerű helyzetet, hogy itt az eltérések nagyobbak, bár a korábbi 20 helyett 11 csoport alkotja a megfigyelési egységek számát. Az időbeni változást tekintve nincs a megyeivel ellentétes folyamatról szó, de lényeges eltérésről igen. 1965-ről 1978-ra a szocialista

iparban foglalkoztatottak népességhez viszonyított értékei között csak 31,2 százalékkal, a kiskereskedelmi forgalom mutatói között pedig mindössze 22,0 százalékkal csökkent a relatív szórás. Ez jól érzékelteti, hogy a megyei különbségek mindenekelőtt az elmaradottabbakban végrehajtott *városfejlesztések* eredményeképpen mérséklődhettek.

A területi közeledés ütemének alakulása (amit a 3. és 4. táblában a relatív szórás évi átlagos százalékos változása mutat) igazol néhány további előzetes feltevést. (Sajnos, egy kivételtől eltekintve, mindössze három intervallumra lehetett ilyen ütemeket számítani, ami gyengíti a bizonyítás erejét.) A legszembetűnőbb, hogy bármelyik adatot vizsgálva, akár megyei, akár településcsoportos bontásban, *a legerőteljesebb területi nivellálódás 1965 és 1970 között* zajlott le, abban az időszakban, amikor egy határozottan kevésbé koncentrált fejlesztési politika a vizsgált időszak legmagasabb évi átlagos nemzeti jövedelem növekedésével párosult. Következésképpen az állandó vándorlások csökkenésének üteme a korábbihoz képest ugrásszerűen fokozódott, bár legmagasabb mértékét a következő, az 1971 és 1975 közötti években érte el. (Ekkor a területek közötti közeledés már valamivel kisebb volt.) Ez arra enged következtetni, hogy a térbeli nivellálódás folyamata az általános gazdasági fejlődéssel időben jobban szinkronban van, míg a vándorlások a területi változásokra némi késéssel reagálnak. Ez érthető, hiszen a változások eredményének felméréséhez, az objektív helyzetnek szubjektív elhatározásokká érlelődéséhez idő kell.¹⁵

1970 és 1975 között a területi kiegyenlítődség folyamatának lelassulása nem magyarázható a nemzeti jövedelem alig kisebb növekedési ütemével, hanem inkább a fejlesztési politika már említett hangsúlyváltozásával. Ennek érdekes módon ellentmond a személyes jövedelmek 1972 és 1977 közötti¹⁶, a korábbi öt évnél jóval gyorsabb közeledése. (A leggyorsabb ütemben 1962 és 1967 között nivellálódtak a jövedelmek.) Ez a látszólag furcsa helyzet valószínűleg azzal magyarázható, hogy a hetvenes években fontos szociálpolitikai intézkedéseket hoztak, többek között fokozott anyagi támogatásban részesültek a sokgyermekes családok, felemelték az alacsony nyugdíjakat, hiszen a nagycsaládosok és az idősek aránya a fejletlenebb területeken magasabb. (A személyes jövedelmek összetevőinek részletes időbeni és területi vizsgálatára adatok hiányában sajnos nincs mód.) Bár a gazdasági és a társadalmi területi különbségek alapján véve elválaszthatatlanul összefüggnek, teljes megfelelésről nem lehet szó, ha a termelőerők fejlesztésének korszerű követelményeit és a szociális szempontokat egyaránt érvényesíteni kívánjuk. Tulajdonképpen nemcsak a jövedelem, hanem az életkörülményeket meghatározó minden egyéb (főleg infrastrukturális) tényező esetében szükség lenne a hátrányosabb helyzetű csoportok fokozott támogatására. A jövedelmeknek a migrációban játszott igen fontos és közvetlen szerepét viszont igazolni látszik az a tény, hogy a vándorlások 1971 és 1975 között csökkentek a legrohamosabban.

Végül, az 1975 utáni években, érdekes eltérés figyelhető meg a

megyei és a településcsoportos adatok szórásainak változási ütemét és főleg *ütemváltását* illetően. A megyék közötti kiegyenlítődés mértéke tovább kisebbedett, ami az iparosodottság terén jelentéktelen, míg a kiskereskedelmi mutatókban jelentős megtorpanásban nyilvánult meg. A településcsoportok közötti közeledés egyre lassuló tendenciája viszont megállt, sőt némi gyorsulás tapasztalható. Az Országos Településhálózatfejlesztési Koncepció célkitűzéseinek megfelelően ez elsősorban az egyes kiemelt településcsoportokon *belüli*, valamint Budapest, a megyei városok és a többi *városok közötti* közeledésnek, nem pedig a város és falu közötti különbségek mérséklődésének tulajdonítható. A település szintű túlzott koncentráció megszüntetésének folyamata tehát korlátozottan van jelen.

Az állandó vándorlások területi szerkezetének változása

Ez a fejezet a területek közötti vándorforgalommal nemcsak a be- és az elvándorlások intenzitását valamint a vándorlási egyenleg nagyságát és ezek változását illetően kíván foglalkozni, hanem érinti a vándorlásoknak a vizsgált területek közötti *áramlását* és ennek változását is.

Az ismert okok miatt az elemzést célszerű több különféle területi bontásban elvégezni. Ennek megfelelően a vándorlások területi szerkezete háromféle metszetben fog megjelenni:

1. *Regionális struktúra*, amelyben az ország területe hat tervezési-gazdasági körzetre tagolódik. A másik lehetőség, a megyei tagolás helyett elsősorban a jobb áttekinthetőség érdekében szerepel a körzetek szerinti bontás, továbbá, mert a legnagyobb valószínűséggel a régiók közötti áramlásokról feltételezhető, hogy hosszú távúak.

2. *Településstruktúra*, amely — jobb híján — a mindenkori közigazgatási állapot és határok szerinti négy kategóriának (Budapest; megyei illetve megyei jogú városok; városok és községek) megfelelően tagolja az ország területét és népességét, tehát nem a természeti-fizikai, hanem a hierarchikusan tagolt társadalmi-gazdasági térszerkezetet tükrözi.

3. *A nagyvárosok és megyéjük* közötti kapcsolatok vizsgálatát az urbanizáció helyi szinten érvényesülő folyamatának behatóbb megismerése iránti igény teszi időszerűvé és érdekessé.¹⁷ Ebben az esetben kifejezetten rövid távú migrációról van szó, amikor is Budapest és a megyei (illetve megyei jogú) városok és környékük közötti vándorforgalom a vizsgálat tárgya. Ez a vizsgálat akkor lenne igazán újszerű, ha nem közigazgatási, hanem funkcionálisan összetartozó területi egységekre lehetett volna elvégezni, vagyis a városok és ingázási övezetük vándorforgalmát lenne lehetőség bemutatni. Mivel sem településenként sem járásonként nem állnak rendelkezésre vándorlási adatok, erről le kellett mondani. (Ez többek között azért is fájdalmas veszteség, mert a hatvanas évek elején még közölt a Központi Statisztikai Hivatal vándorlási irányokat járásonként.)

Budapest és Pest megye között a vándorlásokat külön, a többi nagyváros és megyéjük esetében összevontan elemzem.

Időbeni összehasonlításra két időszak, 1960—64 és 1975—78 *évi átlagos* vándorforgalma alapján kerül sor (mindhárom fent említett területi bontásban). Tulajdonképpen tehát az eddig tárgyalt periódus elejét és végét állítom párhuzamba, mintegy összemérve az általában konjunkturálisnak mondható közbenső években alkalmazott területfejlesztési politikát megelőző időszakot annak eredményeivel, legalábbis ami a vándorforgalom legutóbbi években tapasztalható intenzitását és irányait illeti. Indokolható a választás azzal is, hogy a két időszak bizonyos hasonlóságokat mutat a nemzeti jövedelem viszonylag lassú növekedése és az állandó vándorlások mérsékelt csökkenése vonatkozásában. Végül, de nem utolsósorban, meg kell említeni azt a nem elhanyagolható gyakorlati szempontot, hogy így alkalmam volt felhasználni P. A. Compton 1960—1964 évekre végzett elemzésének eredményeit.¹⁸

A körzetek közötti vándorforgalom

A régiók közötti állandó vándorlások évi átlagos száma az időszak eleji 119,2 ezer főről 1975—78-ra 63,7 ezer főre, vagyis csaknem a felére (53,5 százalékra) csökkent. E csökkenés jóval nagyobb mértékű volt, mint az összes településközi állandó vándorlásoké, ami azt eredményezte, hogy a hosszútávú (régióközi) vándorlások részesedése az összes településközi forgalomból az időszak végén már csak 28,2 százalék volt az 1960—64-es évek 36,0 százalékával szemben. Ez teljes mértékben összhangban van a nagyobb és a kisebb területi egységek közötti különbségek időbeni alakulásának korábban elemzett gyorsabb illetve lassabb ütemével, és a vándorlási távolságok jelentős csökkenésére utal.

Ami a vándorlások irányát illeti, alapvető változás nem történt, továbbra is a délről északra, illetve a keletről nyugatra irány dominál. Folytatódik a népesség koncentrációja a Központi Körzetben, bár sokkal kisebb mértékben, mint a hatvanas évek elején (5. tábla). Ez egyrészt a vándorlások gyakorisága általános csökkenésének, másrészt a szomszédos körzetek közötti kapcsolatok megerősödésének velejárója. Bár továbbra is a Központi Körzet rendelkezik a legmagasabb be- és az Észak-Alföld a legmagasabb elvándorlási gyakorisági mutatóval, a vándorlási egyenlegek tartománya a 15 évvel korábbi tartománynak kevesebb mint a felére zsugorodott, annak köszönhetően, hogy a legerőteljesebb változások éppen a szélsőséges be- illetve elvándorlási rátákkal rendelkező körzetekben történtek. (Mivel a Központi Körzetbe éppen az Észak-Alföldről vándorolnak a legnagyobb mértékben, az összefüggés teljesen nyilvánvaló.)

Érezhető a változás az északi és a két déli régió helyzetében. Észak-Magyarország az egyetlen körzet, amely az utóbbi években nagyobb vándorlási veszteséget szenvedett, mint a hatvanas évek elején. Relatív helyzete mind az el- mind a bevándorlások terén rosszabbadott. Ezzel szemben a Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl valamelyest csökkenteni tudta vándorlási veszteségét azáltal, hogy az

onnan való elvándorlás igen jelentősen csökkent, míg a bevándorlások mértéke csak minimálisan esett vissza. Az egy főre jutó személyes rendelkezésű jövedelem 1962-es illetve 1977-es adatai igen jól rávilágítanak az indítékokra. A mutató alapján Budapestet és a megyéket sorba rendezve megállapítható, hogy Észak-Magyarország mindhárom megyéjének romlott a *relatív helyzete*: Borsod-Abaúj-Zemplén rangsorszáma 15-ről 20-ra (!), Hevesé 10-ről 17-re, Nógrádé 8-ról 12-re esett vissza. Dél-Alföld helyzete viszont bámulatatosan javult, megyéi elég rosszakraól igen előkelő helyekre tornázták fel magukat: Bács-Kiskun 13-ról 2-re (!), Békés 14-ről 6-ra, Csongrád 11-ről 4-re. Dél-Dunántúl megyéi közül kettőnek javult, kettőnek romlott a helyzete: Baranyáé 4-ről 3-ra, Somogyé 9-ről 11-re, Tolnáé 6-ról 9-re, Zaláé 18-ról 14-re módosult.

Észak-Dunántúl szintén hozzájárult a népesség regionális koncentrációja *ütemének* csökkenéséhez. Az állandó bevándorlások gyakorisága ugyanis jobban csökkent, mint az állandó elvándorlásoké, így kis pozitív egyenlege még kisebb lett, bár a Központi Körzeten kívül továbbra is az egyetlen olyan régió, amelynek állandó vándorlási pozitívuma van. Vonzerejének csökkenése ismét magyarázható az egy főre jutó személyes jövedelmek viszonylag lassabb emelkedésével. A megyék *relatív helyzete* általában romlott: 15 év eltelte után Fejér az 5. helyett a 7., Győr a 3. helyett a 8., Komárom a 2. helyett az 5., Vas a 17. helyett a 16. (az egyetlen javulás), Veszprém a 7. helyett a 13. helyet foglalta el a rangsorban. Ezzel az Észak-Dunántúl 1962-es átlagnál kedvezőbb helyzete megszűnt, 1977-ben a jövedelmek itt lényegében megfeleltek az országos egy főre jutó havi 2333 forintos átlagnak. [Megjegyzendő, hogy az egy főre jutó jövedelmek megyék közötti szóródása nem nagy. Tíz forint vagy annál is kevesebb döntötte el 1977-ben nyolc helyezés sorsát. Nagyobb különbség csak az 1. és 2. helyezett (187 Ft) és a 19. és 20. helyezett (75 Ft) között volt.]

A körzetek közötti kapcsolatok irányának és erősségének változásai jól nyomon követhetők a 6. tábla segítségével. (Az 1960—64-es és az 1975—78-as adatok összevetésekor figyelembe kell venni, hogy a *régióközi* állandó vándorlások éves gyakorisága országos átlagban 12 ezrelékről 6 ezrelékre esett vissza.) A legszembetűnőbb változás az, hogy a Központi Körzet kapcsolatai gyengültek a többi régióval. Az ide áramló vándorlások nemcsak abszolút értékben csökkentek erőteljesen (V. ábra), hanem részesedésüket tekintve is. Ez minden egyes régióval való kapcsolatban igaz, Észak-Magyarország kivételével. Az elvándorlás folyamata a Központi Körzetből azonban nem indult meg. A hetvenes évek második felében az ilyen irányú vándorlások valójában egy százalékkal *kevesebbel* részesedtek az összes áramlásokból, irányukat tekintve pedig jobban a Dunántúlra összpontosultak, mint a hatvanas évek elején. Ez rávilágít a területi folyamatok jellegére: a fejletlenebb területek taszító hatása csökkent, de a Központi Körzet vonzereje megmaradt. A legtöbb körzetet több mint kétszer olyan erős kötelékek fűzik a Központinhoz, mint bármelyik másikkhoz. Egy átütő kivétel van: Dél-Dunántúlról már viszonylag gyakrabban költöznek

az emberek Észak-Dunántúlra, mint a Központi Körzetbe. Még mindig az Észak-Alföld kapcsolatai a legerősebbek a Központival, bár itt történt a legnagyobb lazulás is.

A Központi Körzettel való szoros, de gyengülő kapcsolatokkal szemben a szomszédos régiók kapcsolatai mérsékeltek, de erősödtek. A dél—észak irányú mozgások gyakoribbak mint a kelet—nyugat irányúak. Ezt részben magyarázzák a köztük levő szorosabb hagyománybeli, szokásbeli kötelékek, valamint a keleti és nyugati országrészek közötti gyatra közlekedési lehetőségek. A legerősebb szomszédsági viszonyt a Dél-Dunántúlról Észak-Dunántúlra áramlás mutatja, de ezt egy ellenkező irányú mozgás már kevésbé ellensúlyozza, mint a hatvanas években. A változó gazdasági erőviszonyokat, a regionális szintű közeledést és helyenként a vándorlások kisebb távolságát mutatja, hogy a hetvenes évek második felében az Észak-Alföld fontosabb migrációs partnerre talált a Dél-Alföldben mint Észak-Magyarországban, és a Dél-Alföldről elvándorlók gyakrabban választják állandó lakóhelyüknek a Dél-Dunántúlt, mint Észak-Magyarországot.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a régióközi állandó vándorlások áramlatai a szélsőségeket tekintve erőteljes mérséklődést mutatnak. A legfejlettebb régiók vonzereje és a legkevésbé fejlettek taszítóereje gyengült, bár továbbra is munkál, és — csökkenő mértékben ugyan — az abszolút regionális koncentráció irányában hat. A határos régiók között szorosabbá váló migrációs kapcsolatok azonban jelzik, hogy a nagy térségek szintjén a koncentráció további mérséklődésére lehet számítani, ami azonban még jó ideig nem vált át dekoncentrációba.

A településcsoportok közötti vándorforgalom

A vizsgált időszakban az összes településközi migráció gyakorisága éves átlagban országos szinten körülbelül a kétharmadára csökkent, az 1960—64-es 33 ezrelékről 1975—78-ban 21 ezrelékre. A legerősebb csökkenés Budapestnél és a megyei városoknál tapasztalható: mind a be- mind az elvándorlási ráták körülbelül 50 százalékkal csökkentek, a főváros esetében az előbbi, a nagyvárosok esetében az utóbbi mutatott nagyobb visszaesést. A városok csoportja megőrizte korábbi bevándorlási gyakoriságának háromnegyedét, elvándorlási rátájának pedig körülbelül 60 százalékát. Ami a községeket illeti, itt a vándorforgalom kisebb mértékben és kedvezőtlen irányban módosult: a bevándorlások gyakorisági mutatója kétharmadára, az elvándorlásoké háromnegyedére csökkent, és így, a hatvanas évek elejéhez képest negatív vándorlási egyenlegük nőtt (7. tábla). A településcsoportok vándorlási egyenlegei világosan mutatják, hogy a városok között a kisebb városoknak kedvező *viszonylagos* dekoncentráció ment végbe, de ez a városhálózaton kívülről, a községekből táplálkozott. A falvak továbbra is igen magas vándorlási gyakorisága, annak ellenére, hogy népességük korosabb, vagyis elvben kevésbé mobil, lakóinak gyorsuló ütemben csökkenő száma intő jelek arra nézve, hogy a népes-

ség koncentrációja a települések szintjén, legalábbis a városok és községek között, a kívánatosnak ítélt tendenciákkal ellentétben, de a tényleges fejlesztési politikával és gyakorlattal összhangban — fokozódott. Ez annak ellenére történt, hogy a településhierarchia legalacsonyabb szintjén álló („egyéb”) települések és a többi (a bármilyen szinten központi funkciót ellátó és az agglomerációs települések) között az iparosodottsági mutató tekintetében 1965-ről 1978-ra csökkent a különbség. Ez azonban, úgy tűnik, nem hozta meg a kívánt hatást. Jövedelmi adatokkal a megállapítás sajnos nem támasztható alá, de a kiskereskedelmi forgalom értékei azt mutatják, hogy az egyéb települések helyzete a többiek átlagához képest a 13 év alatt romlott.

A településcsoportok közötti állandó vándorlások áramlási mátrixa (8. tábla) bepillantást enged az említett változások részleteibe. A fővárosba vándorlás gyakorisága minden településcsoportból az átlagosnál erősebben csökkent, a megyei városokból 44 százalékra, más városokból 48 százalékra, a községekből éppen a felére. Azok, akik elköltöznek a fővárosból, a korábbinál viszonylag gyakrabban mennek városokba mint falvakba, vagyis Budapest az „ugródieszka” szerepét tölti be azok számára is, akik nem maradnak ott (lásd a VI. és a VII. ábrákat). Hasonlóan nagy mértékben csökkent a községekbe vándorlás intenzitása, elsősorban Budapestről (44,6 százalékra) és a megyei városokból (43,4 százalékra) de az egyéb városokból (51,9 százalékra), sőt a falvakból is (63,5 százalékra). A falvak elvándorlási intenzitása csökkent a legkevésbé, sőt a kisebb városokkal kapcsolatban nőtt is, ami az összes relációt tekintve egyedülálló. Az átlagosnál jóval kisebb mértékben csökkent, tehát viszonylag nőtt, a városok egymás közti forgalma. A községekből a megyei városokba áramlás lendülete lényegében változatlan maradt, de a kisebb városokba mozgásé 120,7 százalékra emelkedett. Míg 1960—64-ben a falvakból elvándorlók 61,3 százaléka valamely másik faluba költözött, 1975—78-ban csupán 52,0 százalékuk maradt községi lakos, a többiek városlakókká lettek.¹⁹ A hatvanas évek elején a községekből városokba vándorlók fele-fele arányban költöztek nagyvárosokba (Budapesttel együtt), illetve a többi városba, míg az utóbbi években ez az arány 36 : 64-re változott a többi városok javára. Ez ismét azt jelzi, hogy a városok között a kisebbek pozíciója megerősödött, de a falvaké gyengült, vagyis a régióközi és a városok közötti eltérések enyhülése növekvő város—falu különbségeket takar.

A városokból a megyei városokba áramlás viszonylagos fontossága szintén megnőtt, bár valamivel kisebb mértékben, mint a városok egymás közti forgalmának jelentősége.

Mindez arra enged következtetni, hogy a településkategóriák közötti vándormozgásban erősödik a fokozatosság, ami kedvező tendenciaként értékelhető, hiszen a hirtelen környezetváltozás komoly beilleszkedési problémákkal jár. Kétségtelenül az egyéb városok helyzete alakult a legkedvezőbben, mégpedig a községek rovására. Itt ismét szükséges hangsúlyozni, hogy jelentős javulásra van szükség a falusi területeken, beleértve a jobb jövedelemszerzési lehetőségeket és munkafeltételeket.

A nagyvárosok és megyéjük vándorforgalma

Ez a fejezet annak a kérdésnek a vizsgálatára irányul, hogy helyi szinten hogyan állunk a koncentráció-dekoncentráció folyamatával, vagyis nagyvárosaink és tágabb környezetük egymás közötti kapcsolatát és ennek alakulását mi jellemzi hazánkban. Az állandó vándorlás adatai alapján leszögezhető, hogy dekoncentrációról sehol sincs szó, csupán arról, hogy a központ és megyéje vándorlási egyenlegének eltérése a vizsgált 15 év alatt jelentősen csökkent (9. tábla). A főváros pozitív egyenlege még mindig nagyobb (a népességhez viszonyítva is), mint Pest megye aktívuma, vagyis ezen a szinten is folytatódik, bár a korábbinál jóval kisebb mértékben, a relatív népességkoncentráció. Igaz ez a központ-környék közötti közvetlen vándorforgalmat tekintve is (10. tábla). Az 1975—78-as években átlagosan 683-mal *több*en költöztek Pest megyéből Budapestre, mint viszont. Ez a különbség azonban már csak 11,8 százaléka az összes Budapestről Pest megyébe áramlásnak, és feltehetően néhány év múlva el fog tűnni. (1960—64-ben a hasonló értékek még 2238 fő és 30,9 százalék voltak.)

Ami az iparosodottság és a kiskereskedelmi forgalom említett mutatóit illeti, beszélhetünk bizonyos dekoncentrációról, mivel a növekedés e téren Pest megyében gyorsabb volt, mint Budapesten. Elsősorban egyes ipartelepeknek a fővárosból való kitelepítése révén, a környéken a népességszámra vetített ipari munkahelyek száma 1978-ban megközelítette a budapesti mutató felét (1965-ben még egyharmadától is jóval elmaradt). A kiskereskedelem egy főre jutó forgalmának értékét tekintve pedig 1978-ban Pest megye valamivel meg is haladta a budapesti felét (1965-ben még közelebb állt 40 százalékhöz). A különbségek azonban így is óriásiak (nem beszélve az itt nem vizsgált infrastrukturális, kulturális stb. ellátottságról, ahol az eltérések még nagyobbak), tehát messze van az az idő, amikor Pest megye településeinek lakóhely vonzereje vetekedhetne Budapestével. Kétségtelen viszont, hogy a megye javuló helyzete révén növelte népességmegtartó képességét. A legfontosabb ok, a fővárosi lakáshiány miatt nőtt a Budapestről Pest megyébe költözők aránya (számuk nem). Természetesen akadnak olyanok is, akik nem kényszerűségből, hanem saját elhatározásból, a kellemesebb környezet miatt hagyják el Budapestet, de számuk elenyésző.

A regionális és a helyi folyamatok eredményeként tehát Budapest állandó vándorforgalmában a tágabb környék viszonylagos szerepe az egyéb területek rovására megnőtt, különösen az elvándorlók körében, viszont Pest megye migrációs kapcsolatai kevésbé csökkentek az ország többi részével, mint Budapesttel. A városkörnyék kívülről táplálása tehát folytatódik.

A megyei (ill. megyei jogú) városok és megyéjük között az állandó vándorlást tekintve folytatódó abszolút koncentrációról, illetve annak mérséklődéséről lehet beszélni. A vándorlási egyenlegek különbségei itt is lényegesen csökkentek, de a megyéké 1975—78-

ban is negatív volt, a központoké pedig erősen pozitív (9. tábla). További lényeges különbséget jelent a budapesti körzethez viszonyítva, hogy nagyvárosaink vándorforgalma alig csökkent, miáltal együttes pozitív egyenlegük 1975—78-ban meghaladta a fővárosét (lásd a VII. és VIII. ábrát). A vidéki városok kisebb vonzereje miatt érthető, hogy saját megyéjük szerepe a migrációban viszonylag nagy. A két időszakot összehasonlítva azonban megállapítható, hogy a nagyvárosokkal rendelkező megyék „zártága” nem nagyon erősödött (a budapestivel ellentétben), és inkább a központba irányuló vándorforgalomban figyelhető meg ilyen folyamat.

Az iparosodottság és a kiskereskedelmi forgalom mutatóit tekintve gyorsabb közeledés és kisebb relatív különbség tapasztalható a megyei városok és megyéjük között, mint a főváros és Pest megye között. Az iparosodottsági index tekintetében a megyék központokhoz viszonyított aránya egyharmadról több mint felére, a kiskereskedelmi mutatónál pedig csaknem a feléről körülbelül a 60 százalékára nőtt. Ez látszólag ellentmondásban van a főváros, a megyei városok és megyéjük közötti vándorlási folyamatok alakulásával, de rámutat arra, hogy nemcsak a viszonylagos, hanem az abszolút fejlettségi szintek szerepe is fontos. A nagyvárossal rendelkező megyékben élő népesség relatív stabilizálódását mutatja, hogy míg 1960—64-ben ezen megyék állandó lakosságának kicserélődése erősebb volt, mint a községeké országosan átlagosan (v. ö. a 7. és 9. táblákban a megfelelő el- és bevándorlási gyakoriságok *összegét*), 1975—78-ban annál kisebb értéket mutatott. Ez Pest megyére és a megyei városok megyéire egyaránt érvényes. Ebből az a következtetés adódik, hogy a nagyvárosokhoz való közelség korábban (pl. a jobb lehetőségek közelebbi ismerete miatt) nagyobb mobilitásra ösztönzött, az utóbbi években viszont nőtt a nagyvárosok tágabb környezetükre kisugárzó marasztaló hatása.

Következtetések

A népesség belső vándorlását hazánkban központi rendelkezések *közvetlenül* lényegében nem szabályozzák. Egyetlen korlátozó rendelkezés van, amely a fővárosba áramlás fékezését szolgálja. Vannak ösztönzők is, pl. a fejlesztésre kijelölt területekre költözőknek nyújtott letelepedési segély és kedvezményes építési kölcsön, de ezek mértéke és hatása nem jelentős. A belső vándorlás tehát alapvetően spontán folyamat, amely éppen közvetlen szabályozatlanságánál, tömeges jellegénél és az egyén számára döntő jelentőségénél fogva objektív mérőeszköze lehet a társadalmi-gazdasági politika és a területi fejlődés subjektív döntésekben megnyilvánuló hatásainak.

Az *állandó vándorlások* alakulása érzékenyen tükrözte az elmúlt húsz év gazdasági fejlődésének és társadalmi átalakulásának általános tendenciáját és egyenlenségeit egyaránt.

A hatvanas években a lakosság területi mobilitását leginkább az ipari létszámnövekmény generálta. Ennek szerepe a hetvenes években jelentősen mérséklődött, majd megszűnt. Úgy tűnik, az állandó vándorlások intenzitása ezzel egyidejűleg érte el minimumát. *Országosan* 1975-től lényegében csak a terciér szektorban foglalkoztatottak száma nő. Attól függően, hogy az infrastruktúra, a szolgáltatások fejlesztése az alapellátásra összpontosítva, decentralizáltan, vagy pedig elsősorban a központi helyeken történik, a vándorlások számának kisebb vagy nagyobb mértékű növekedésére lehet számítani a jövőben.

Az aktív vándorlási okok közül a munkával kapcsolatosak maradnak a meghatározóak, de növekszik a lakás és a környezeti tényezők migrációt befolyásoló szerepe.

A munka- és jövedelemszerzési lehetőségek megyék közötti különbségei 15 év alatt a felére csökkentek, következésképpen a hosszútávú vándorlások száma erőteljesen visszaesett, és fejlődtek a szomszédos területek közötti kapcsolatok. A települések hierarchikus csoportjai között a közeledés jóval kisebb mértékű volt. Ez nem véletlen, hiszen a fejlesztési politika mindenekelőtt az azonos szintű funkciókkal felruházott települések közötti különbségek felszámolását szorgalmazza. Erősödött a hierarchiában egymáshoz közel álló településcsoportok közötti migrációs kötelék, és ennél is jobban a kisebb városok egymás közötti forgalma. A községek között viszont — a hiedelemmel ellentétben — gyengült az állandó vándorlások intenzitása. Fokozódott a községekből a városokba, mindenekelőtt a kisebb városokba áramlás. Csupán a Budapestre vándorlásnál tapasztalható viszonylagos csökkenés is.

A főváros, a többi nagyváros és megyéik vándorforgalmának alakulása kapcsolataik szorosabbá válását mutatja, de alapvetően nem változott meg e régiók nyitottsága az ország többi részével, semmiképpen sem kezelhetők tehát zárt rendszerekként.

Tulajdonképpen mindhárom vizsgált területi bontásban nézve a területi különbségek csökkenése állapítható meg, aminek eredményeképpen mérséklődött az állandó vándorlások népességkoncentráló hatása, de nem szűnt meg: a tervezési-gazdasági körzetek szintjén, a városok és községek, valamint a megyei városok és megyéik között az abszolút koncentráció, a főváros és Pest megye között a relatív koncentráció irányában hatnak, és csupán a három fő város csoport (Budapest, megyei városok, egyéb városok) viszonylatában figyelhető meg relatív népesség dekoncentráció az állandó vándorlási mutatók alapján. Szükséges tehát, hogy a területfejlesztési politikában a városhálózat és a városok és községek kiegyensúlyozott fejlesztésének követelménye egyaránt érvényre jusson.

A gazdaságfejlődési ütem és a fejlesztési koncepciókban megfogalmazott preferenciák változásai egyenetlenséget eredményeznek a területi kiegyenlítődés folyamatában és a migráció intenzitásának, irányának változásában. Feltehetően a jövőben a mezőgazdaság és a terciér ágazatok fejlődése méginkább meghatározó lesz a társadalmi-gazdasági térszerkezet alakításában.

JEGYZETEK

1. A vándorlások, a szokásoknak megfelelően, a településközi költözködésekre vonatkoznak, tehát nem tartalmazzák a közigazgatási határokon belüli lakóhelyváltásokat. Ebből következik, hogy a közigazgatási egységek számanak időközbeni számottevő csökkenése (következésképpen átlagos területük növekedése) kisebbíti a vándorlásként jegyzett költözések számát. Ugyanilyen okokból, egyébként hasonló helyzetben levő két település közül a nagyobb területűnek kisebb az esélye arra, hogy ugyanannyi be- illetve elvándorlója legyen. Ezeket a statisztikai számbavételből eredő torzításokat a számításoknál figyelembe venni nem tudtam. A hosszú távú (régión kívüli) vándorlásoknál hatásuk elhanyagolható, de egy nagyváros és környéke közötti forgalomban már érezhető lehet.
2. Nemcsak a vándorlók számában, hanem összetételében (férfiak—nők, idősök—fiatalok, tanulak—iskolázatlanok, szegények—gazdagok stb.) jelentkező kiegyensúlyozatlanság is felismerhető a korábbi struktúrát.
3. Ez természetesen nemcsak gazdasági, hanem szélesebb társadalmi folyamatok eredménye. Ezen belül, mind a szocialista, mind a tőkés országokban szerepet játszik az állam, többek között a területfejlesztési politikán keresztül. Fontos szerepe van abban, hogy a nagy területi egyenlőtlenségek általában a kialakulásuknál rövidebb idő alatt húzódnak vissza egy valamely korábbi, alacsonyabb szintre (lásd pl. *Nemes Nagy J. 1979; Kovács Cs. 1980*).
4. Ez az összefüggés addig érvényes, amíg fel nem lép egy újabb jelentős vándorlási ösztönző, illetve amíg fontossá nem válik egy más jellegű területi különbség. Amikor például a jövedelemszerzési lehetőségek térben többé-kevésbé egyenletesen oszlanak el, a munkakörülmények, a lakáshelyzet domináns vándorlási motívummá válhat, és ennek megfelelően a vándorlók újraértékelik a területi eltéréseket.
5. Ennek a folyamatnak a modellezésére a diffúziós elmélet kínál alkalmas eszközt. Lásd pl. *Hägerstrand, T. 1967; Morrill, R. L. 1970*.
6. Lásd ezzel kapcsolatban *Lonsdale, R. E. 1980*.
7. Egy-egy konkrét szempont alapján meg lehet kísérelni meghatározni a szükségesnek tartott mértékeket. Ha például abból az értékitéletből indulunk ki, hogy az egyén fejlődése, személyiségének kiteljesedése szempontjából kedvező, ha életét nem egyetlen településben éli le, és mondjuk élete fordulópontjai (felsőfokú tanulmányok kezdete, munkabaállítás, családalapítás, gyermekek számára bocsátása, nyugdíjazás) közül néhányat — tegyük fel hármat — vándorlással köt össze, akkor (az egyszerűség kedvéért 60 év várható élettartamot feltételezve) a migráció évi nagysága 1000 lakosra vetítve 50. (Emellett a vándorlás irány szerint még lehet kiegyensúlyozatlan.) Három vándorlással legfeljebb négy, de legalább két település lehet „belakni”. Nem közömbös, hogy a vándorlás milyen lépcsőkon át vezet, egy-egy megtelepedés mennyi ideig tart, milyen okok és célok vezérik stb., vagyis ismerni kellene a vándorlók életútját. A Központi Statisztikai Hivatal 1975-ben végzett 2 ezrelékes mintán a vándorlások történetére vonatkozó felmérést, de ennek eredményei még nem állnak rendelkezésre.
8. Bár a településen belüli lakásváltoztatások nem tartoznak a jelen vizsgálat körébe, érdemes megemlíteni, hogy számuk 1960 és 1978 között növekvő tendenciát mutatott (I. ábra). Gyakoriságuk alakulása pozitív összefüggést mutat a lakásépítések ütemével (I. tábla). Igaz, hogy az építkezések gyorsabb tempóban növekedtek, mint a lakásváltoztatások, és így évente az egy új lakásra jutó településen belüli költözések száma az időszak eleji 0,6-ról a hetvenes évek második felére (pontosabban 1975–78-ra) 6,2-re csökkent, de e mutató csökkenési ütemét tekintve a négy vizsgált időköz alatt lassulás tapasztalható. Ezt érzékelteti az egy százalékos lakásépítési-növekményre jutó lakásváltoztatás-növekmény mutatója, amelynek emelkedő tendenciája jelzi, hogy a korábbinál több új lakás egyre több költözést generál, vagyis az utóbbinak nő az előzőhöz viszonyított rugalmassága. Ennek több oka van. Először is, időközben csökkent a településközi vándorlások száma, vagyis az új lakásokat egyre kevésbé „veszik el” a bevándorlók a bentlakó lakásigénylőktől. (Ezt nem lehet közvetlenül adatokkal alátámasztani, mivel nem ismeretes, hogy az új lakásba költözők közül mennyi a frissen vagy régebben bevándorlók, illetve az őslakosok száma.) Másodsorban, egyre többen költözhetnek, nemcsak az önálló lakás nélkülük, hanem a nem megfelelő lakásban lakók közül is, újonnan épült hajlékokba. Számukat gyarapították az állami lakásépítések kedvezményezettjei, a többgyermekes családok, akik kinnétek azokat a kis lakásokat, amelyekből a legtöbb ebben a kategóriában épült. Harmadsorban, történtek kezdeti lépések (pl. lakbérrendezés, minőségi cserék tanácsai és vállalati szervezése), amelyek — bár messze nem a szükséges mértékben — segítették az igények szerinti kisebb vagy nagyobb lakásba költözést. Javulás várható a személyi tulajdonban levő lakások igen magas, 17 százalékos visszerthes vagyonátruházási illetékének 7 százalékra való mérséklésétől bizonyos meghatározott esetekben [18/1978. (VIII. 23.) PM sz. és 53/1979. (XII. 15.) PM sz. rendelet] és attól, hogy két személyi tulajdonban levő lakás cseréje esetén a 17 százalékos illetéket a lakások értékének *különbözetére* vetik ki [34/1977. (XII. 8.) PM sz. rendelet]. A különböző típusú otthonok (állami, szövetkezeti ill. örökklakás, családi ház) anyagi terhel indokolatlanul nagy mértékben különbözőek, közelítésük sürgősen megoldandó feladat. Egyebek között ezt célozzák az 1981-ben bevezetésre kerülő új rendelkezések, melyek hatására az említett „rugalmasság” további fokozására lehet számítani.
9. Bár kevés országban áll rendelkezésre a vándorlók teljes körére vonatkozó cél illetve ok szerinti megosztásban adat, a hazai gyakorlatban használatos erősen szűzevont csoportosítás nem alkalmas arra, hogy segítse az általánosságokon túlmenő következtetések levonását. Sajnos az 1970-es majd a jelenlegi 1980-as népszámlálási éveket követően bevezetett új ki- és bejelentőlapok egyre kevesebb információt tartalmaznak a vándorlás indítékait illetően. A „munkahelyváltoztatás”, a „mun-

- kahelyhez közelebb költözés" vagy a „lakásváltoztatás" már nem szerepel az előnyomatott válaszok között. Pedig a vándorlások az egyének (családok) szemszögéből *minősítik* a területeket, és a területi tervezőknek nemcsak az objektív különbségekre kell tekintettel lenniük, hanem tudniok kellene azt is, hogy azok közül melyeket és milyen mértékben tart fontosnak az, akl vándorlásra szánja magát. Arnyaltabb célstruktúra tagolással fel lehetne térni, miben rejlik és hogyan változik — a szubjektív megítélés szerint — a területi differenciálódás illetve nivellálódás.
10. Természeténél fogva az állandó vándorlás kisebb fluktuációnak van kitéve, jobban tükrözi a tartós tendenciákat, mint az ideiglenes vándorlás. A magyar belföldi migrációt a területi jellemzőkkel összefüggésben vizsgálva P. A. Compton megállapította, hogy az ideiglenes vándorlásokat azok csak kis mértékben magyarázzák. Ezt azzal indokolja, hogy egy részük spekulatív jellegű, illetve alkalmi munkalehetőségekkel (pl. új ipari beruházás) kapcsolatos. Figyelemre méltó az a következtetése is, hogy „inkább a bevándorlás helyének vonzereje, mint az elvándorlás helyének taszítása az állandó vándorlást magyarázó döntő tényező Magyarországon". Ezt alátámasztani látszik „az ideiglenes bevándorlási ráták nagy szóródása", ami Compton véleménye szerint „azt sugallja, hogy az ideiglenes vándorlás folyamatában a szülőföld vonzereje még mindig döntő jellemző". (Compton, P. A. 1971, pp. 135–136.) A migráció ezen jellemzőit a területfejlesztési politika alakításakor hiba lenne figyelmen kívül hagyni.
  11. A számítások, a táblázatok, az ábrák és a megállapítások a településcsoportokra azok *mindenkori közigazgatási beosztásának és határainak megfelelően* vonatkoznak. A településcsoportok összetétele időközben változott. Budapest kivül 1960-ban 62, 1978-ban 86 város volt Magyarországon. A 24 új város népessége 1979 elején 397 ezer főt, a Budapesten kívüli városi népesség 11,3 százalékát tette ki. Bár a vándorlásoknak a népességre vetítésével a városok és községek változó számából eredő torzítások kiszűrhetők, az állomány *összetételének* módosulásából eredő hatások megmaradnak. Községek várossá nyilvánításával a városok állománya kisebb, kevésbé fejlett tagokkal bővül, míg a községek csoportja elveszti nagyobb és dinamikus elemét. Mind az állandó mind a változó állomány szerinti város és község megkülönböztetésnek megvannak az előnyei és a hátrányai. Az előző feltehetően jobban tükrözi az egyes csoportok *önmagukhoz* mért fejlődését, míg az utóbbi alkalmasabb lehet a városok és községek közötti *kapcsolatok* változásának mérésére.
  12. Lásd például Bora Gy.—Kóródi J. 1959; Barthe I. 1971; Enyedi Gy. (szerk.) 1976; Kóródi J.—Márton G. 1968; Kulcsár V. 1969; Markos Gy. 1962.
  13. A paraszti háztartások egy főre jutó személyes jövedelme (a természetbeni fogyasztással együtt) 1965-ben a 95,1 százalékra, 1970-ben a 104,2 százalékra, 1974-ben pedig a 99,3 százalékra volt a munkás háztartásokénak. Az egy főre jutó nettó kiadások viszonya a két háztartástípus között a következőképpen alakult: 1965-ben 94,2 százalék, 1970-ben 100,0 százalék, 1974-ben 95,8 százalék, 1978-ban 95,3 százalék. (Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyvek, SKV, Budapest, 1972, 1976, 1980.)
  14. Lásd például Barta Gy. 1972 és 1973; Enyedi Gy. 1977; Vukovich Gy. 1975.
  15. A nemzeti jövedelem és a vándorlások (különösen a területi irány szerinti bontásban) lánccindexel évről évre nagy ingadozásokot mutatnak. Kiküszöbölésük érdekében dolgoztam évenkénti adatok helyett időszaki átlagokkal. Így viszont nem lehet mérni, hogy például hány éves késéssel követi a migráció a területi fejlődésben bekövetkezett változásokat. Ez önmagában is érdekes kutatási téma lehet, amihez azonban más módszerek szükségesek.
  16. Jövedelemfelvétel öt évenként a táblában feltüntetett években volt, így az időközök nem azonosak az öt éves tervperiódusokkal. Ez gondot okoz a többi mutatóval történő összehasonlításkor.
  17. Létezik olyan felfogás, mely szerint az urbanizáció folyamata annak megfelelően osztható szakaszokra, milyen a város és környéke közötti kapcsolat. Bár véleményem szerint a helyi folyamatok jellege önmagában nem ad kielégítő alapot az urbanizáció általános jellemzésére, elemzésük a városfejlődés lényeges új mozzanatait tárhatja fel. A Társadalomtudományi Kutatást és Dokumentációt Koordináló Európai Központ (Bécsi Központ) „A városnövekedés költségei" című nemzetközi összehasonlító kutatási projektumának egyik sarkalatos pontja a város és környéke közötti viszony, és ennek alapján az urbanizáció, az szuburbanizáció, a dezurbanizáció illetve a reurbanizáció szakaszok megkülönböztetése. Lásd v. d. Berg, L.—Drewett, R.—Klaassen, L. H.—Rossi, A.—Vijverberg, C. (nyomtatásban).
  18. P. A. Compton (1971) könyvét módszertanilag sok szempontból útmutatónak tekintettem. Könyve a hazai belföldi vándorlások átfogó és nagyon alapos clemzését nyújtja, az általam ismert ide vonatkozó tanulmányok körében egyedülálló. Hálas vagyok Dr. Compton úrnak azért is, hogy e kéziratot átnézte, hasznos észrevételeket tett, és angol nyelvű eredetijét lektorálta.
Az 1975–1978-as évek adatainak feldolgozásában Daróczy Ferenc és Daróczy Ferencné nyújtottak nélkülözhetetlen segítségét, amelyet szintén szeretnék ezúton is megköszönni.
  19. Ezért nem igazán helytálló Márkus István (1980) megállapítása, mely szerint „... a faluról városba irányuló mozgásnál erősebb és általánosabb *jelenleg* (kiemelés tőlem) egy másik fajta mozgás: a kicsi és hátrányos helyzetű faluból a nagyobb, jobb megélhetést és szabadabb közlekedést, új kereseti kombinációt engedő nagyobb falvakba, kedvezőbb fekvésű tájakra húzódik át az aktív nemzedék." (15. oldal). A valóságot mondja ugyan, hiszen 1975–78-ban az összes településközi migrációból a faluból—faluba mozgás 37,8 százalékot tett ki, míg a faluból városokba áramlás csupán 34,9 százalékot; a megfelelő gyakorlati mutatók értéke pedig 16,5 ezrelék illetve 15,2 ezrelék volt. Az igazság viszont az, hogy ezekben az években a községek közötti mozgás nemcsak abszolút mértékben volt kisebb, mint 1960–64-ben, hanem arányát

tekintve is, míg a faluból városba áramlás intenzitása nőtt. A hatvanas évek elején a faluból—faluba mozgás az összes településközi migrációnak 46,2 százalékát, a faluból városba áramlás 29,2 százalékát tette ki, népességre vetítve a megfelelő értékek pedig 26,0 ezreléket illetve 16,4 ezreléket adtak (8. tábla). Márkus azt sugallja, hogy új jelentőségről van szó, holott megállapítása éppen csak hogy áll a jelenlegi helyzetre, sokkal inkább érvényes volt a múltira.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andorka R. (1974): Studies on Social Mobility in: *Sociology in Hungary*, Szociológia, 1974/5, Supplement, Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 37—42.
- Andorka R. (1975): Társadalmi mobilitás *Demográfia*, 1975/2—3, pp. 287—299.
- Barta Gy. (1972): Az infrastrukturális ellátás területi eltérései *Földrajzi Értesítő*, 1972/4, pp. 459—470.
- Barta Gy. (1973): Magyarország gazdasági fejlődése 1960-tól 1970-ig megyei összehasonlítás tükrében *Földrajzi Értesítő*, 1973/2—3, pp. 215—238.
- Bartke I. (1971): Az iparilag elmaradott területek ipari fejlesztésének főbb közgazdasági kérdései Magyarországon *Akadémiai Kiadó*, Budapest, 1971, p. 183.
- Bene L. (1975): A belső vándormozgalmak három évtizede *Demográfia*, 1975/2—3, pp. 253—269.
- Bora Gy.—Körödi J. (1959): A népesség, a munkaerő és az ipar területi koncentrációja és a fővárosi „túlzsúfoltság” *Közgazdasági Szemle*, 1959/8—9, pp. 892—906.
- v. d. Berg, L.—Drewett, R.—Klaassen, L. H.—Rossi, A.—Vijverberg, K.: *Urban Europe. Elements of Growth and Decline* (nyomtatásban)
- Compton, P. A. (1976): Migration in Eastern Europe in: *Migration in Post-War Europe* ed. by J. Salt and H. Clout, Oxford University Press, Oxford, London etc. 1976, pp. 169—215.
- Compton, P. A. (1971): Some Aspects of the Internal Migration of Population in Hungary since 1957 *Publications of the Demographic Research Institute* No. 33, Budapest, 1971, p. 293.
- Enyedi Gy. (1976) (szerk.): A magyar nép gazdasági fejlődésének területi problémái *Akadémiai Kiadó*, Budapest, 1976, p. 254.
- Enyedi Gy. (1977): A falusi életkörülmények területi típusai Magyarországon *Földrajzi Értesítő*, 1977/1, pp. 67—86.
- Hägerstrand, T. (1967): *Innovation Diffusion as a Spatial Process* The University of Chicago Press, Chicago, London, 1967, p. 334.
- Körödi J.—Márton G. (1968): A magyar ipar területi kérdései *Kossuth Kiadó*, Budapest, 1968, p. 176.
- Kovács Cs. (1980): A gazdasági fejlettség és a személyes jövedelmi színvonal területi differenciáltságának változása a gazdasági fejlődés és fejlettség különböző fokán lévő országokban *Területi Statisztika*, 1980/2, pp. 97—107.
- Kulcsár V. (1969): A magyar mezőgazdaság területi kérdései *Kossuth Kiadó*, Budapest, 1969, p. 201.
- Lonsdale, R. E. (1980): Agrár-ipari foglalkoztatottság és demográfiai változás az Egyesült Államok falusi területein *Területi Kutatások*, 1980/3, pp. 99—110.
- Markos Gy. (1962): Magyarország gazdasági földrajza *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 1962, p. 583.
- Márkus I. (1980): Az ismeretlen főszereplő — a szegényparasztság *Valóság*, 1980/4, pp. 13—39.
- Michaëli, D. (1968): Les migrations intérieures en Hongrie *Dissertation*, Paris, 1968, 339 p. ron. + 50 fig.
- Michaëli, D. (1969): Mobilité géographique et mobilité professionnelle en Hongrie: rapports d'une enquête *Population*, Paris, 1969 nov.—déc., pp. 1191—1197.
- Morrill, R. L. (1970): The Shape of Diffusion in Space and Time *Economic Geography*, 1970, pp. 259—268.
- Nemes Nagy J. (1979): A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító és dinamikus vizsgálata *Területi Kutatások*, 1979/4, pp. 119—133.
- Szabady B. (1977): A termékenység területi változásai *Demográfia*, 1977/4, pp. 413—467.
- Szauter E. (1975): Új tendenciák a belső vándorlásban *Területi Statisztika*, 1975/5, pp. 486—499.
- Tekse K. (1969): Some interrelationships between occupational mobility and migration to Budapest *Proceedings of the World Population Conference*, Belgrade, 1965, U. N., New York, 1969 Vol. IV, pp. 556—557.
- Tekse K. (1978): A demográfiai elemzések hozzájárulása az urbanizációs politika kialakításához Magyarországon *Demográfia*, 1978/1, pp. 13—32.
- Vukovich Gy. (1975): A városok és községek népessége, lakásvizonyai *Demográfia*, 1975/2—3, pp. 271—285.

1. Lakásépítések és településen belüli költözések
Жилищное строительство и переселения в пределах поселения
New Dwellings Constructed and Intra-Settlement Moves

Időszak	A lakásépítések és a településen belüli költözések jutó évi átlagos száma		$\frac{A}{B}$
	A 1000 lakosra	B	
1961—65	5,6	48,2	8,6
1966—70	6,4	49,4	7,7
1971—75	8,4	53,4	6,4
1976—78	8,7	54,1	6,2
	Az előző időszak százalékában		100% lakásépítésnövekményre jutó lakásváltoztatás növekmény
1966—70	114,3	102,5	$(\frac{0}{0})$ 0,17
1971—75	131,3	108,1	0,26
1976—78	103,6	101,3	0,36

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1979, SKV, Budapest, 1979. Demográfiai Evkönyv, 1978, SKV, Budapest, 1980.

2. A nemzeti jövedelem (A)
és az állandó vándorlások (B) évi átlagos
százalékos változása

*Среднегодовое процентное изменение национального дохода (А)
и постоянных миграций (В)*

*Average Annual Percentage Change in National
Income and Permanent Migration*

Időszak	A	B
1961—65	4,1	— 0,46
1966—70	6,8	— 3,21
1971—75	6,3	— 3,84
1976—78	4,9	— 0,47

Forrás: lásd az 1. táblánál.

3. A területi különbségek alakulása Budapest és a 19 megye között

Динамика территориальных разниц между Будапештом и 19 комитатами

Spatio-temporal Variations in Selected Variables for
Budapest and the 19 Counties

Mutató Év (Időszak)	Országos átlag $\bar{x}$	Szórás s	Relatív szórás (%) v	A v évi átlagos százalékos változása (%)
A szocialista iparban foglalkoztatottak 10 000 lakosra jutó száma				
1965	1 431	918,6	64,19	..
1970 (—65)	1 648	732,4	44,44	— 6,15
1975 (—70)	1 632	527,0	32,29	— 5,47
1978 (—75)	1 555	420,7	27,06	— 5,40
Egy főre jutó személyes rendelkezésű havi jövedelem, Ft				
1962	823	130,3	15,84	..
1967 (—62)	1 138	111,4	9,79	— 7,64
1972 (—67)	1 586	150,0	9,46	— 0,67
1977 (—72)	2 333	167,0	7,18	— 4,82
Egy főre jutó évi összes kiskereskedelmi forgalom, Ft				
1960	6 793	2701,1	39,76	..
1965 (—60)	8 585	2935,3	34,19	— 2,80
1970 (—65)	13 271	3649,7	27,50	— 3,91
1975 (—70)	20 276	4751,4	23,43	— 2,96
1978 (—75)	25 495	5537,7	21,72	— 2,43

Forrás: Területi idősorok, KSH, Budapest, 1976; Településhálózat II. és IV. kötet, KSH, Budapest, 1977 és 1980; Jövedelemeloszlás Magyarországon, Statisztikai Időszaki Közlemények, 99. kötet, KSH, Budapest, 1967; A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1977-ben, Statisztikai Időszaki Közlemények, 462. kötet, KSH, Budapest, 1980.

4. A települések szerepkörök szerint elhatárolt 11 hierarchikus csoportja közötti különbségek alakulása

Динамика разниц между разграниченными по функциям 11 иерархическими группами поселений

Spatio-temporal Variations in Selected Variables
for 11 Hierarchical Groups of Settlements

Változó Év (Időszak)	Országos átlag $\bar{x}$	Szórás s	Relatív szórás (%) v	A v évi átlagos százalékos változása (%)
A szocialista iparban foglalkoztatottak 10 000 lakosra jutó száma				
1965*	1 431	1 133,4	79,21	..
1970 (—65)	1 648	1 108,5	67,27	— 3,01
1975 (—70)	1 632	971,6	59,53	— 2,30
1978 (—75)	1 555	858,4	55,20	— 2,42
Egy főre jutó évi összes kiskereskedelmi forgalom, Ft				
1965*	8 585	4 330,8	50,45	..
1970 (—65)	13 271	5 993,0	45,16	— 2,10
1975 (—70)	20 276	8 421,0	41,53	— 1,61
1978 (—75)	25 495	10 020,1	39,30	— 1,79

* A 11 településcsoport összetétele 1965-ben némileg eltér a következő években alkalmazott csoportosítástól.

Forrás: Településhálózat II. és IV. kötet, KSH, Budapest, 1977 és 1980.

5. Ezer főre jutó régióközi állandó vándorlások
Межрегиональные постоянные миграции на 1000 человек
Interregional Permanent Migration per 1000 Population
Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

	Be	El	Különbözet
1. Központi Körzet	11,09	9,00	+ 10,09
2. Észak-Magyarország	9,54	10,44	— 0,90
3. Észak-Alföld	9,32	18,37	— 9,05
4. Dél-Alföld	8,85	12,97	— 4,12
5. Észak-Dunántúl	10,21	9,46	+ 0,75
6. Dél-Dunántúl	8,05	12,43	— 4,38

Forrás: Compton, P. A. (1971) p. 51. és 173.

Évi átlagos értékek 1975—78

1. Központi Körzet	7,81	4,03	+ 3,78
2. Észak-Magyarország	4,85	6,70	— 1,85
3. Észak-Alföld	5,15	9,08	— 3,93
4. Dél-Alföld	5,02	6,23	— 1,21
5. Észak-Dunántúl	6,03	5,61	+ 0,42
6. Dél-Dunántúl	5,08	6,42	— 1,34

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1975, 1976, 1977, 1978. KSH, Budapest.

Megjegyzés: Compton regionális beosztásában Dunaújváros városa és járása a Központi Körzethez tartozik, míg a hetvenes években használatos definíció szerint ezek a területek Észak-Dunántúl részét képezik.

6. A régióközi állandó vándorlások áramlási mátrixa¹
 Матрица потока межрегиональных постоянных миграций
 Interregional Permanent Migration Flow Matrix
 Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

El \ Be						
	1	2	3	4	5	6
1. Központi Körzet	—	1,36 (3,04)	2,27 (5,10)	2,00 (4,49)	2,28 (5,11)	1,09 (2,45)
2. Észak-Magyarország	5,45 (5,98)	—	2,64 (2,90)	0,74 (0,81)	1,17 (1,29)	0,44 (0,48)
3. Észak-Alföld	9,85 (12,99)	3,74 (4,94)	—	1,88 (2,48)	2,09 (2,76)	0,81 (1,07)
4. Dél-Alföld	8,00 (9,99)	0,86 (1,08)	1,82 (2,28)	—	2,11 (2,64)	0,18 (2,34)
5. Észak-Dunántúl	5,33 (8,42)	0,68 (1,07)	0,91 (1,44)	0,96 (1,52)	—	1,58 (2,50)
6. Dél-Dunántúl	5,96 (5,20)	0,53 (0,46)	0,78 (0,68)	1,88 (1,64)	3,28 (2,85)	—

Forrás: Compton, P. A. (1971) p. 51 és 173.

Évi átlagos értékek 1975—78

1. Központi Körzet	—	0,65 (3,12)	0,90 (4,28)	0,79 (3,79)	1,15 (5,50)	0,54 (2,59)
2. Észak-Magyarország	3,30 (7,13)	—	1,64 (3,54)	0,49 (1,07)	0,89 (1,92)	0,38 (0,83)
3. Észak-Alföld	4,44 (10,88)	1,85 (4,53)	—	1,22 (2,98)	1,09 (2,67)	0,48 (1,18)
4. Dél-Alföld	2,80 (6,41)	0,44 (1,01)	1,02 (2,34)	—	1,09 (2,51)	0,88 (2,02)
5. Észak-Dunántúl	2,77 (8,11)	0,40 (1,18)	0,55 (1,61)	0,56 (1,65)	—	1,33 (3,88)
6. Dél-Dunántúl	2,27 (4,70)	0,30 (0,63)	0,41 (0,84)	0,99 (2,04)	2,45 (5,06)	—

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1975, 1976, 1977, 1978. KSH, Budapest.

¹ A zárójelben levő szám minden egyes áramlásnak az összes vándorlás százalékában kifejezett értéke. A zárójelen kívüli szám a vándorlóknak az elvándorlás helyén lakó 1000 főre jutó száma.

Lásd az 5. tábla alatti megjegyzést.

7. A településcsoportok közötti állandó vándorlások ezer főre jutó száma
*Количество постоянных миграций между группами поселений
на 1000 человек*

*Intersettlement Class Permanent Migration per 1000 Population
Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78*

Évi átlagos értékek 1960—64

Településcsoportok	Be	El	Különbözet
Budapest	22,78	12,04	+ 10,74
Megyei jogú városok ¹	40,22	22,30	+ 17,92
Egyéb városok	36,39	26,75	+ 9,64
Községek	34,44	42,34	— 7,90

*Forrás: Magyarország Népesedése 1960, 1961, 1962, 1963, 1964 (Statistikai Időszaki
Közlemények: 47, 54, 60, 68 és 81), KSH, Budapest.*

Évi átlagos értékek 1975—78

Budapest	10,23	6,23	+ 4,00
Megyei városok ²	22,40	10,92	+ 11,48
Egyéb városok	27,20	15,86	+ 11,34
Községek	22,76	31,69	— 8,93

Forrás: Demográfiai Évkönyv 1975, 1976, 1977, 1978. KSH, Budapest.

Megjegyzés: településcsoportok a mindenkori közigazgatási állapot és határ szerint.

¹ Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged.

² Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Győr.

Ugyanez vonatkozik a 8., 9. és 11. táblára.

8. A településcsoportok közötti állandó vándorlások áramlási mátrixa¹
 Матрица потока постоянных миграций между группами поселений
 Intersettlement Class Permanent Migration Flow Matrix
 Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

El \ Be	a	b	c	d	
Budapest	a		0,69 (0,39)	2,58 (1,47)	8,77 (4,99)
Megyei jogú városok ²	b	3,49 (0,55)	0,74 (0,12)	4,50 (0,72)	13,57 (2,16)
Egyéb városok	c	4,46 (2,36)	2,00 (1,06)	5,29 (2,81)	15,00 (7,96)
Községek	d	5,64 (10,04)	2,71 (4,83)	8,03 (14,30)	25,96 (46,24)

Forrás: Magyarország Népesedése 1960, 1961, 1962, 1963, 1964 (Statistikai Időszaki Közlemények: 47, 54, 60, 68 és 81), KSH, Budapest.

Évi átlagos értékek 1975—78

Budapest	a		0,44 (0,40)	1,88 (1,73)	3,91 (3,59)
Megyei városok ³	b	1,54 (0,58)	0,46 (0,18)	3,03 (1,14)	5,89 (2,23)
Egyéb városok	c	2,12 (2,33)	1,56 (1,72)	4,44 (4,84)	7,78 (8,56)
Községek	d	2,82 (6,48)	2,69 (6,17)	9,69 (22,22)	16,49 (37,83)

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1975, 1976, 1977, 1978. KSH, Budapest.

¹ A zárójelben lévő szám minden egyes áramlásnak az összes vándorlás százalékában kifejezett értéke. A zárójelen kívüli szám a vándorlóknak az elvándorlás helyén lakó 1000 főre jutó száma.

² Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged.

³ Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Győr.

Megjegyzés: a mindenkori közigazgatási állapot és határ szerint.

9. A nagyvárosok és megyéjük állandó vándorlási forgalma
1000 főre vetítve

Постоянное миграционное движение крупных городов и их комитатов
на 1000 человек

Permanent Migration for Urban Regions per 1000 Population
Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

Terület	Be	El	Különbözet
Budapest	22,78	12,04	+ 10,74
Pest megye	41,86	35,49	+ 6,37
<i>Együtt</i>	28,53	19,11	+ 9,42
Megyei jogú városok ¹	40,22	22,30	+ 17,92
Saját megyék	36,48	43,77	— 7,29
<i>Együtt</i>	37,42	38,40	— 0,98

Évi átlagos értékek 1975—78

Budapest	10,23	6,23	+ 4,00
Pest megye	25,50	22,23	+ 3,27
<i>Együtt</i>	12,04	9,02	+ 3,01
Megyei városok ²	22,40	10,92	+ 11,48
Saját megyék	22,62	29,26	— 6,64
<i>Együtt</i>	22,55	23,36	— 0,81

Forrás: lásd a 8. táblánál.

¹ Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged.

² Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Győr.

Megjegyzés: a mindenkorl közigazgatási állapot és határ szerint.

10. Budapest és Pest megye állandó vándorlásainak áramlási mátrixa¹

Матрица потока постоянных миграций Будапешта и комитата Пешт

Permanent Migration Flow Matrix for the Urban Region of Budapest
Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

El \ Be	Be		
	Budapest	Pest megye	Egyéb
Budapest	—	3,85 (6,50)	8,19 (13,81)
Pest megye	11,69 (8,50)	—	23,80 (17,32)
Egyéb	4,53 (29,91)	3,63 (23,96)	—

Évi átlagos értékek 1975—78

Budapest	—	2,78 (8,54)	3,45 (10,60)
Pest megye	6,75 (9,55)	—	15,49 (21,91)
Egyéb	1,95 (21,86)	2,46 (27,54)	—

Forrás: lásd a 8. táblánál.

¹ A zárójelben lévő szám minden egyes áramlásnak az összes vándorlás százalékában kifejezett értéke. A zárójelen kívül szám a vándorlóknak az elvándorlás helyén lakó 1000 főre jutó száma.

11. A megyei városok és megyéjük állandó vándorlásainak áramlási mátrixa¹
 Матрица потока постоянных миграций комитатских городов и их
 комитатов

Permanent Migration Flow Matrix for the Urban Regions of the County Cities
 Average Annual Rates 1960—64 and 1975—78

Évi átlagos értékek 1960—64

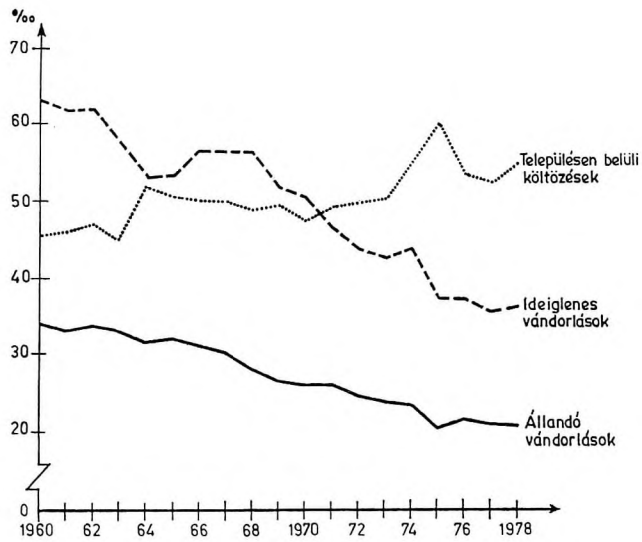
El \ Bz	Megyei jogú városok	Saját megyék	Egyéb
Megyei jogú városok ²	—	10,14 (3,76)	12,15 (4,50)
Saját megyék	7,68 (8,53)	—	36,09 (40,08)
Egyéb	1,14 (6,37)	6,57 (36,76)	—
Évi átlagos értékek 1975—78			
Megyei városok ³	—	4,99 (4,02)	5,93 (4,79)
Saját megyék	6,48 (11,02)	—	22,78 (38,70)
Egyéb	0,94 (7,06)	4,58 (34,41)	—

Forrás: lásd a 8. táblánál.

¹ A zárójelben lévő szám minden egyes áramlásnak az összes vándorlás százalékában kifejezett értéke. A zárójelen kívüli szám a vándorlóknak az elvándorlás helyén lakó 1000 főre jutó száma.

² Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged.

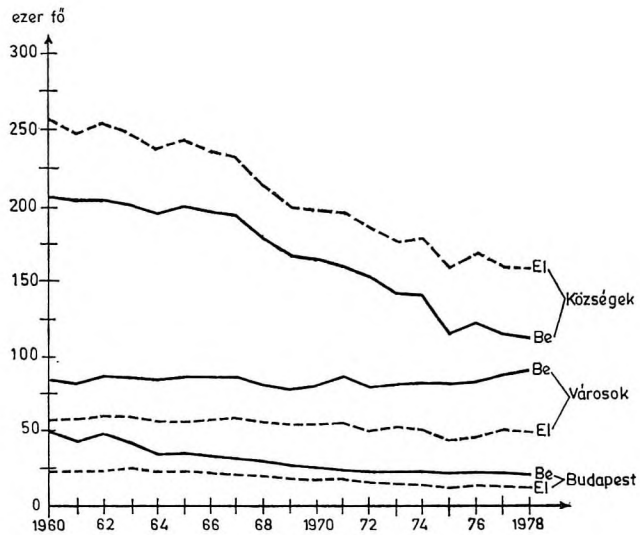
³ Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged, Győr.

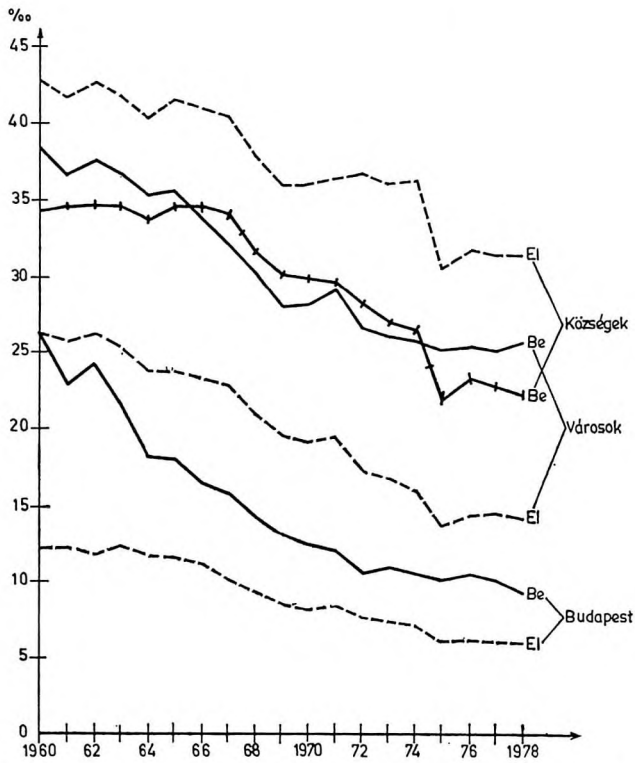

I. A vándorlások ezer lakosra jutó száma

Количество миграции на 1000 человек

Migrants per 1000 Inhabitants, 1960—78

II/b Az állandó el- és bevándorlások ezer lakosra jutó száma

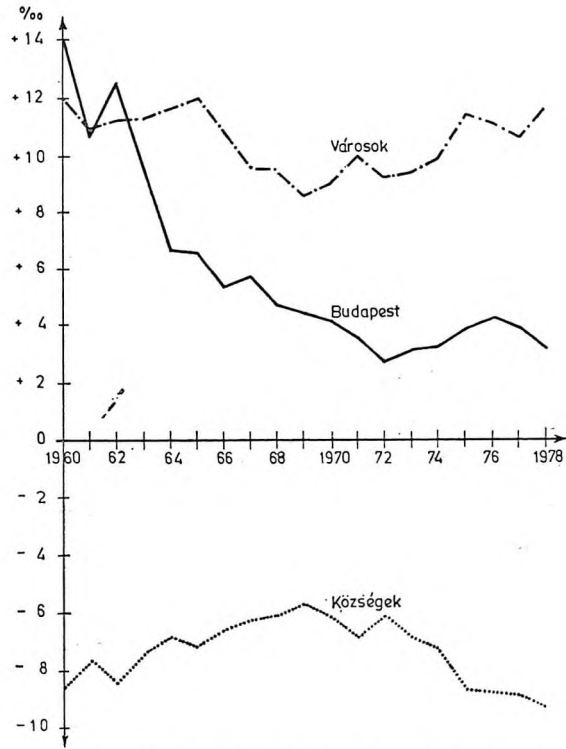
Количество постоянных выъездов и прибытий на 1000 человек

Movements in Gross Permanent Migration per 1000 Inhabitants, 1960—78

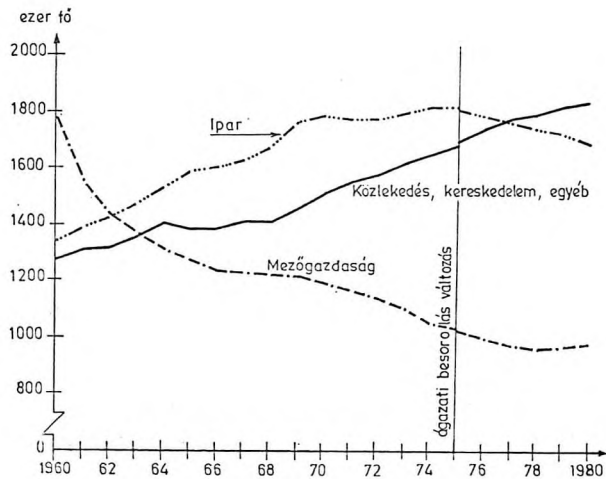
II/a Az állandó el- és bevándorlások alakulása

Динамика постоянных выъездов и прибытий

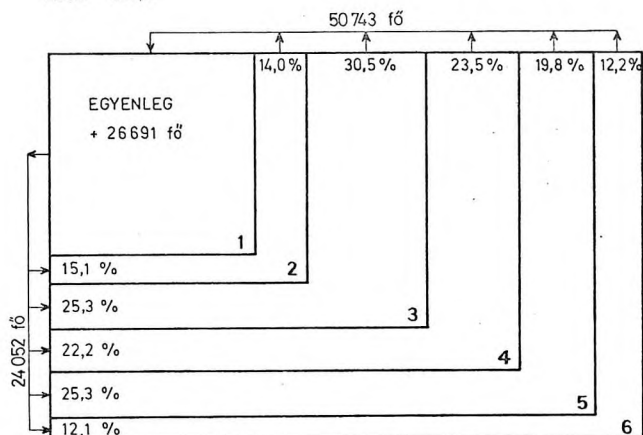
Movements in Gross Permanent Migration, 1960—78

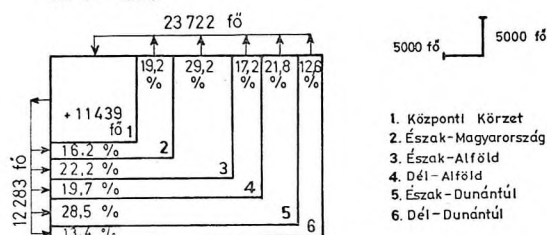
III. Az állandó vándorlási különbözeteik ezer lakosra jutó száma
Разницы в постоянных миграциях на 1000 человек
 Movements in Net Permanent Migration per 1000 Inhabitants, 1970—78

1960—1964

1975—1978

V. Az állandó vándorlások évi átlagos áramlása a Központi Körzetről és a Központi Körzetbe

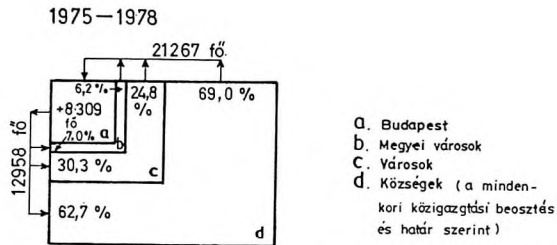
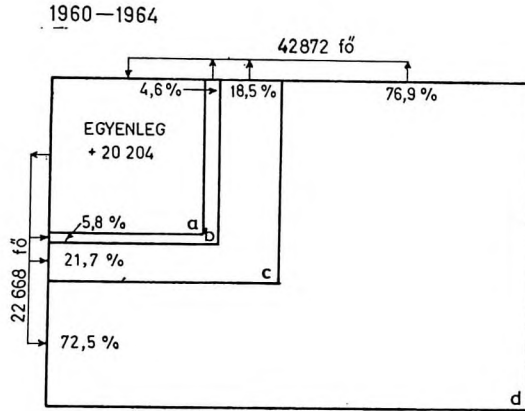
Среднегодовой поток постоянных миграций из центрального района и в центральный район

Average Annual Permanent Migration Flows from and to the Central Region, 1960—64 and 1975—78

IV. A foglalkoztatottak számának alakulása három ágazatban

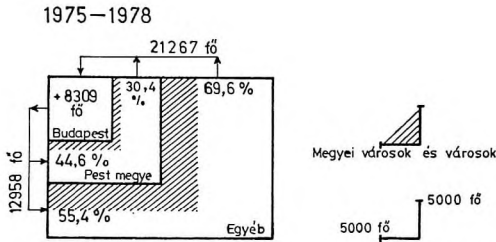
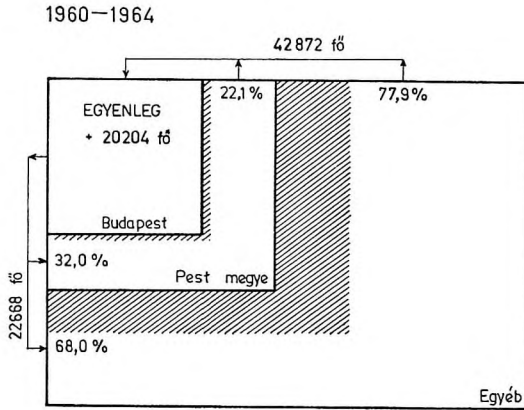
Динамика численности работников трех отраслей

Employment in Three Economic Sectors, 1960—1980

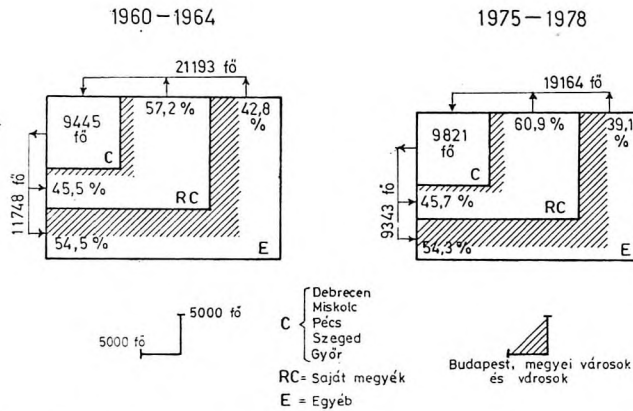

VI. Az állandó vándorlások évi átlagos áramlása Budapestről és Budapestre
Среднегодовой поток постоянных миграций из Будапешта и в Будапешт

Average Annual Permanent Migration Flows from
and to Budapest, 1960—64 and 1975—78

VII. Az állandó vándorlások évi átlagos száma Budapestről és Budapestre
 Среднегодовое количество постоянных миграций из Будапешта
 и в Будапешт
 Average Annual Permanent Migration Flows from
 and to Budapest, 1960—64 and 1975—78

VIII. Az állandó vándorlások évi átlagos száma a megyei városokból és a megyei városokba

Среднегодовое количество постоянных миграций из комитатских городов и в комитатские города

Average Annual Permanent Migration Flows from and to County Cities, 1960-64 and 1975-78

ИЗМЕНЕНИЕ ИНТЕНСИВНОСТИ И ПРОСТРАНСТВЕННОЙ СТРУКТУРЫ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ В ВЕНГРИИ В 1960—1978 ГГ.

Резюме

Практически в Венгрии центральные распоряжения не регулируют непосредственно внутренней миграции населения. Имеется только одно лимитирующее распоряжение, ограничивающее течение в столицу. Существуют и стимулирующие средства например, пособие по случаю заселения и льготный кредит по строительству, даваемые лицам, переселяющимся на территории, назначенные для развития, но их размер и эффект незначительны. Следовательно, внутренняя миграция является в основном спонтанным процессом, который именно из-за своего непосредственно нерегулированного, массового характера, важного для человека может быть объективным измерителем действий социально-экономической политики и территориального развития на субъективные решения.

Динамика постоянных миграций отразила хорошо как общую тенденцию, так и неравномерности происшедших за последние 20 лет экономического развития и общественного преобразования.

В 1960-ые годы причиной территориальной мобильности населения считался прежде всего рост численности работников, занятых в промышленности. Ее роль резко уменьшилась, потом прекратилась в 1970-ые годы. Кажется, что одновременно интенсивность постоянных миграций достигла своего минимума. По всей стране начиная с 1975 г. практически только численность работников третьего сектора повышается. В будущем можно рассчитать на меньшее или большее увеличение количества миграций в зависимости от того произойдет-ли развитие инфраструктуры, обслужи-

ваний в сосредоточенном на основном снабжении децентрализованно или в первую очередь на центральных местах.

Из причин активных миграций связанных с работой остаются определяющими, но увеличивается и влияние факторов жилья и окружающей среды на миграцию.

За 15 лет разницы в возможностях получения работы и дохода между отдельными комитатами снизились до половины. Следовательно, количество миграций на большие расстояния резко уменьшилось и связи между соседними территориями развивались.

Гиерархические группы поселений сближались одна к другой в гораздо меньшей мере. Это не произошло случайно, так как политика по развитию предусматривает прежде всего устранение разниц между поселениями, имеющими равнозначные функции. Миграционная связь между группами поселений, близкими одна к другой в гиерархии, укрепилась и движение между более маленькими городами увеличилось еще больше. Однако, между селами — в противоположность предположению — интенсивность постоянных миграций снизилась. Поток из сел в города, прежде всего в более маленькие города увеличился. Уменьшение и включая уменьшение в интенсивности, наблюдается только в миграции в Будапешт.

Динамика миграционного движения столицы, других крупных городов и их комитатов показывает, что связь между ними стала более тесной, но открытый характер этих районов в отношении других частей страны в основном не изменился, поэтому они никак не считаются замкнутыми системами.

По сути дела при всех трех исследованных территориальных распределениях можно установить снижение территориальных разниц вследствие чего уменьшилось влияние постоянных миграций на концентрацию населения, но оно не прекратилось: на уровне районов экономического планирования, между городами и селами, а также между комитатскими городами и их комитатами постоянные миграции способствуют абсолютной концентрации, между столицей и комитатом Пешт — относительной концентрации, и только по трем основным группам городов (Будапешт, комитатские города и прочие города) наблюдается относительная деконцентрация населения на основе показателей постоянных миграций. Следовательно, в политике регионального развития следует соблюдать требование выровненного развития городской сети, городов и сел.

Изменения темпа экономического развития и предпочтений, формулированных в концепциях развития вызывают неравномерность в процессе территориального выравнивания и в изменении интенсивности и направления миграции. Предполагается, что в будущем развитие сельского хозяйства и отраслей третьего сектора будет играть еще большую роль в формировании социально-экономической пространственной структуры.

SPATIAL PATTERNS AND TRENDS IN MIGRATION IN HUNGARY, 1960—1978

Summary

No explicit central control is exercised over internal migration in Hungary, the only restrictive measure being one which aims at curbing the flow of population to Budapest. There are, however, financial incentives for those who move into development areas, although their value and effect is not significant. Internal migration is therefore basically a spontaneous process involving masses of people and because of this, it can serve as an objective instrument to measure the

effects of socio-economic policies and spatial developments as these are reflected in the subjective decisions of migrants.

Permanent migration trends are sensitive mirrors of both the overall tendencies and the irregularities of economic development and societal transformation over the past twenty years.

During the 1960s, spatial mobility of population was generated mainly by employment growth in industry, but during the 1970s, the effect of this factor was firstly significantly reduced then extinguished. At the same time, the incidence of permanent migration seems to have reached its lowest value. Since 1975, the only expansion in national employment has been in the tertiary sector, and in future, migration is expected to reflect on whether infrastructure and servicing developments takes place primarily in central places or in a more decentralized way.

Of the active reasons for migrating those related to employment will remain the most important, but the role of housing and living conditions will become increasingly influential. County differences in job and income possibilities have diminished by half during the last 15 years, and as a consequence, the number of long distant moves has dropped more rapidly than average while contacts among neighbouring areas have developed.

Rapprochement among the hierarchical groups of settlements has been much slower because of the explicit development policy which insists first of all on abolishing differences among settlements invested with identical central functions, and migration links between neighbouring groups of settlements in the hierarchy have strengthened. Moreover, the incidence of migration among the smaller towns has increased. By contrast intervillage permanent migration has weakened, contrary to the impression that is sometimes created, while the exodus to urban places, especially to smaller ones, has accelerated. Only Budapest receives fewer migrants, also in relative terms, from the villages than previously.

Migration flows between the large cities, including Budapest and their respective counties have grown in significance, but the openness of these regions with other areas of the country has not essentially changed. Thus core-ring relationships are not a dominant spatial bond in Hungary. Spatial inequalities with respect to all three spatial breakdowns examined have diminished with a result that population concentration generated by permanent migration has lessened. *Absolute concentration* of population, however, can still be observed at the level of economic-planning regions, between towns and villages and between county cities and their counties, as well as *relative concentration* between Budapest and County Pest. Only in the relationship between the three major groups of urban centres (Budapest, county cities and towns) has permanent migration brought about *relative decentralization* of population. Thus it is important that spatial development policies equally stress the development of balanced urban network and balanced town-village relationships.

Changes in the pace of economic growth and in development concept preferences have produced irregularities in the process of spatial equalization and in the process of decreasing intensity and changing directions of migration. In this respect, guidelines concerning developments in agriculture and in the tertiary sector are likely to prove more decisive in the future than they have in the past.